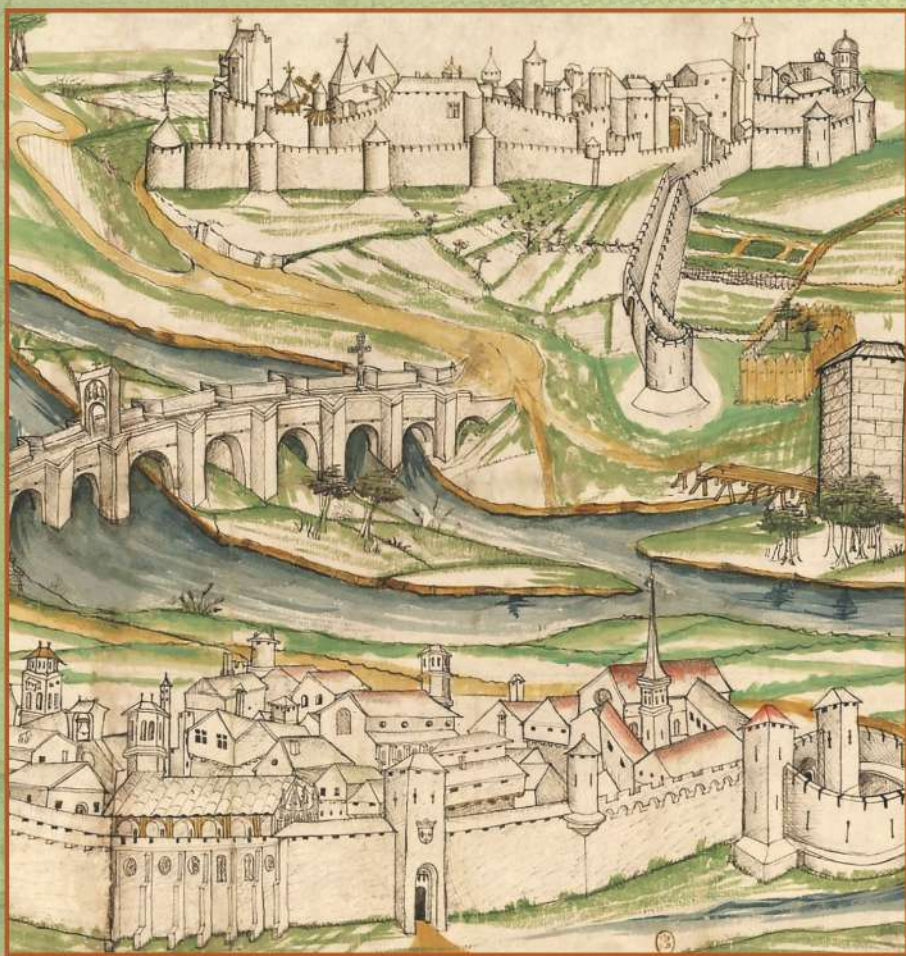

ІГОР ЛІХТЕЙ

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

Ігор ЛІХТЕЙ

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

Ужгород, РІК-У, 2024

УДК 94"04/14"(075.8)
Л 65

Ліхтей І.М.

Середньовічне місто. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта. Історія, освітньої програми: Історія та громадянська освіта. Ужгород: РІК-У, 2024. 80 с.

Рецензенти:

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету.

Федака Сергій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби Ужгородського національного університету.

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ»
(протокол №4 від 30 квітня 2024 р.)*

В оформленні використано зображення
середньовічного Каркассона 1462 року.

ISBN 978-617-8390-44-0

© Ліхтей І.М., 2024
© РІК-У, 2024

ЗМІСТ

Передмова	5
I. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ І ЦЕХОВОГО РЕМІСНИЧОГО ВИРОБНИЦТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	7
1. Виникнення міст.....	7
2. Населення та зовнішній вигляд міст.....	9
3. Боротьба міст за самоврядування.....	14
4. Ремесло в середньовічному місті. Цехи.	17
5. Торгівля й лихварство	22
6. Союзи імперських міст у Німеччині.....	26
7. Містянин – людина нового типу.....	27
II. ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ.....	31
1. Походження міста Брюгге (862 р.).....	31
2. Про повстання містян комуни Лаона (Лана).....	32
3. Із Хартії французького короля Людовіка VI Товстуна жителям міста Лаона (26 серпня 1128 р., Комп'єнь)	39
4. Із хартії міста Сент-Омера (14 квітня 1127 р.).....	42
5. Із Хартії міста Сент-Омера (1168 р.)	45
6. Із Хартії міста Бомона в Аргонні (1182 р.).....	47
7. Хартія, надана місту Гамбургу (1189 р.)	50
8. Звичаї та вольності міста Монпельє (1204 р.).....	51
9. Із міського права, наданого імператором Фрідріхом II Штауфеном місту Гослару (13 липня 1219 р.)	54
10. Із присяги при прийнятті в громадянство міста Кельна (близько 1355 р.)	54
11. Зі Статуту паризьких виробників олов'яного посуду	55
12. Зі Статуту паризьких ткачів вовни	56

13. Зі Статуту золотарів міста Любек (XV ст.).....	58
14. Договір про найм учня кельнським цирульником майстром Михелем (28 січня 1486 р.).....	59
15. Свідectво, надане цехом золотарів в Аугсбурзі підмайстрові Йозе Голле для подання в цех золотарів у Кельні (25 серпня 1391 р.).....	59
16. Із цехового статуту кельнських ткаць шовкових виробів (20 червня 1469 р., 3-й цеховий статут ткаць шовкових виробів)	60
17. Ордонанс для гільдії ткачів Бристоля (1461 р.)	61
18. Звернення підмайстрів-кушнів Вільштетта до підмайстрів-кушнів Страсбурга із закликом до страйку (1470 р.).....	62
19. Пограбування купців феодалами (з грамоти 1076 р.) ...	63
20. Статuti роздрібних торгівців сукном у Кельні: зі Статуту, наданого їм «Братством багатих» (XIII ст.)	64
21. Грамота французького короля Людовіка IX, яка підтверджує свободу торгівлі в межах його володінь для жителів Монпельє (3 серпня 1253 р.?)	65
22. Із договору, укладеного між королем Норвегії та графом Фландрії про скасування «берегового права» (8 вересня 1308 р.)	66
23. З грамоти імператора Людвиг Баварського про захист франкфуртських ярмарків (27 березня 1337 р., Нюрнберг)	67
24. Із постанови з'їзду в Майнці (13 липня 1254 р.)	67
25. Із постанов Ганзи (24 червня [1260 – 1264], Вісмар)	68
26. Із союзного договору 14 міст Швабії (4 липня 1376 р.)	69
27. Із договору між Союзом швабських міст і Союзом рейнських міст (17 червня 1381 р.)	71
Список рекомендованих джерел та літератури	74

ПЕРЕДМОВА

В історії середньовічного суспільства Західної Європи роль міста важко переоцінити. Його виникнення пов'язане з масштабними зрушеннями XI – XII ст., коли в результаті розвитку виробництва відбувалося відокремлення ремесла від сільського господарства, поживавлювався рух на дорогах, з'являлися ремісничі й торгові центри, важливу роль стали відігравати ярмарки.

З розвитком міст посилилися економічні зв'язки всередині держав і окремих регіонів, що створювало основу не лише для господарської, але й для політичної консолідації та формування централізованих монархій зі становим представництвом. Цьому сприяло й розмаїття соціальної структури середньовічного суспільства, що особливо оприявнилося в результаті зростання міст.

З виникненням міст як центрів ремесла й торгівлі тривав процес становлення міського стану, практична діяльність якого супроводжувалася активним сприйняттям життя та тверезим розрахунком. Містяни стали вагомою складовою середньовічного соціуму. Завершувалося тривале домінування села, виникало й розвивалося товарне виробництво, яке орієнтувалося на економічний обмін. Феодальне суспільство сколихнула нова форма визвольної боротьби – *комунальний рух*. На зміну сеньйоріальній владі прийшли органи управління, представники яких обиралися з-поміж містян, у котрих з'явилося своє право, свій суд, своє військо. Так поруч із феодальними сеньйорами й залежними селянами постала нова соціальна верства – *бюргерство*, яке згодом трансформувалося в активну суспільну силу.

Формується особливий тип урбаністичної особистості зі своєрідним способом життя, усталюються норми поведінки та сві-

тогляду містянина. В міському середовищі набуло поширення раціональне мислення, зріс потяг до світських знань. Утверджується міська культура. Хоча церква й надалі продовжувала зберігати панівне становище в сфері ідеології, її монополія поступово послаблюється.

Розвиток міст неабияк впливав на життєустрій феодального села, по суті, стимулював його товарну еволюцію та загострював соціальні суперечності. Як наслідок, у XIII – XIV ст. у Європі спостерігаються великі селянські рухи.

Таким чином, виникнення та розвиток середньовічного міста стало визначальним фактором соціально-економічного, політичного й соціокультурного поступу країн Західної Європи в XI – XV ст., що й зумовлює закономірну увагу до урбаністичної проблематики.

I. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ І ЦЕХОВОГО РЕМІСНИЧОГО ВИРОБНИЦТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

План

- 1. Виникнення міст.*
- 2. Населення та зовнішній вигляд міст.*
- 3. Боротьба міст за самоврядування.*
- 4. Ремесло в середньовічному місті. Цехи.*
- 5. Торгівля й лихварство.*
- 6. Союзи імперських міст у Німеччині.*
- 7. Містянин – людина нового типу.*

1. Виникнення міст

В епоху раннього Середньовіччя античні міста прийшли в занепад. Життя в них, щоправда, продовжувало жевріти, однак ролі колишніх торгових центрів вони вже не відігравали. Ці міста збереглися радше як адміністративні пункти чи укріплені поселення – *бурги*. Про збереження ролі колишніх римських міст можна твердити передусім стосовно півдня Європи. Натомість на півночі, навіть у період пізньої античності, їх існувало не так уже й багато. Йдеться передусім про укріплені військові табори римлян. Населення в добу раннього Середньовіччя проживало в основному в сільській місцевості, а економіка мала натуральний характер.

Однак уже в X – XI ст. спостерігається пожвавлення старих та поява нових міських центрів. Це було зумовлено вагомими еко-

номічними процесами, передусім розвитком сільського господарства. В цей період поширилося двопілля, збільшилося виробництво зернових і технічних культур, розвивалося садівництво, виноградарство, городництво. Не відставало й тваринництво. Внаслідок цього з'явився надлишок сільськогосподарської продукції, який можна було обмінювати на вироби ремісників. Так почали створюватися передумови для відокремлення ремесла від сільського господарства.

Водночас у своїй праці удосконалювалися й сільські ремісники – гончарі, ковалі, теслі, ткачі, бондарі, шевці. Як вправні майстри, вони дедалі менше часу займалися сільським господарством, виконували роботи на замовлення, обмінювали власну продукцію, намагалися знайти шляхи її реалізації. В селі таких можливостей було небагато. Тому ремісники йшли в такі місця, де можна було як продати свої вироби, так і придбати необхідну для роботи сировину. Саме сільські ремісники склали первісне населення середньовічних міст, де ремесло поступово набуло самостійного розвитку. У містах також радо осідали купці та знаходили собі прихисток селяни-втікачі.

Конкретно-історичні обставини виникнення тих чи інших міст могли бути різними: в колишніх римських провінціях середньовічні поселення відроджувалися на підмурівках античних міст або неподалік від них (більшість італійських і південнофранцузьких міст, а також Лондон, Йорк, Глостер – в Англії; Аугсбург – у Німеччині, Страсбург – у Північній Франції). До єпископських резиденцій тяжіли Ліон, Реймс, Тур, Мюнстер. Біля ринків перед замками виникли Бонн, Базель, Ам'єн, Гент; поблизу ярмарків – Ліль, Мессіна, Дуе; поруч із морськими гаванями – Венеція, Генуя, Палермо, Бристоль, Портсмут та ін. Часто походження міста прозирає в топоніміці: якщо в його назві містяться такі складові, як «інген» (Штютлінген, Гронінген), «дорф» (Дюсельдорф), «гаузен» (Франкенгаузен), – місто розрослося з сільського поселення; якщо в назві є складові типу «бридж» (Кембридж), «брюк»

(Оснабрюк), «понт» (Понтремолі, Понтекорво), «фурт» (Франкфурт-на-Майні), – воно з'явилося біля мосту, переправи чи броду; а якщо найменування містить складові на кшталт «вік», «віч» (Іпсвіч), – то місто виникло поблизу морської бухти чи затоки.

Отже, нові міста поступово виникали на руїнах античних поселень або на їх околицях, біля замків і фортець, монастирів і єпископських резиденцій, на перехрестях шляхів, біля перевалів, біля річкових переправ та мостів, на берегах, зручних для швартування суден. Міста середньовічного типу розросталися швидко, однак у край нерівномірно. Спочатку їхнє піднесення відбулося в Італії та на півдні Франції. Далі – на території північної Франції, Нідерландів, Англії, Німеччини. А найпізніше, упродовж XII – XIII ст., міста постали в Скандинавських країнах та Ірландії.

Найбільше міст було в Італії та Фландрії. Скажімо, в італійських містах проживала половина населення всієї країни, у Фландрії містяни складали дві третини. Чимало міст розросталося вздовж берегів таких повноводних річок, як Рейн і Дунай.

Таким чином, наприкінці XV ст. усі західноєвропейські країни покрила мережа різноманітних міських поселень. Ці поселення були місцями жвавого товарного обміну з довколишніми селами.

2. Населення та зовнішній вигляд міст

За своїм складом населення середньовічного міста було досить строкатим. Основну масу становили ремісники найрізноманітніших спеціальностей. У ранній період середньовічного міста вони самі продавали власні вироби, поєднуючи в одній особі ремісника й торгівця.

Чимало людей, що проживали в містах, були задіяні в сфері послуг. До них належали корчмарі, перукарі, власники заїжджих

дворів, чоронороби, слуги й под. У великих містах мешкали феодали зі своїми васалами і прислугою, а також представники королівської адміністрації. В багатьох містах помітну частку населення становило чорне й біле духовенство. До міського населення належали професори, магістри, студенти університетів, юристи, лікарі. Поступово в містах з'явилися купці, які зосередили в своїх руках усю торгівлю.

Майже кожне середньовічне місто було наповнене жебраками. Спочатку до них ставилися з розумінням та співчуттям. Знедолені завжди знали, що біля церков та монастирів їм можуть надати притулок, подати їжу, одяг чи гроші. Так тривало до середини XV ст. Саме тоді в усіх сферах міського життя набуває поширення наймана праця, у зв'язку з чим жебраків починають сприймати як дешеву робочу силу. Тепер випрошувати милостиню можна було тільки з дозволу міської влади. Нерідко це призводило до голодної смерті. Таким чином, жебраки перебували на самісінькому дні міського життя.

Кількість населення середньовічних міст була порівняно незначною. Великими на той час уважалися міста, в яких мешкало 20–30 тисяч осіб. Середні міста налічували 3–5 тисяч осіб. Але переважали містечка, в яких проживало 1–2 тисячі містян. Існували й міста-велети, населення яких сягало 80 – 100 тисяч жителів. Ідеться, передусім, про Париж, Лондон, Мілан, Венецію, Флоренцію, Кордову, Севілью. В Англії, крім Лондона, найбільшими містами були Йорк, Лінкольн, Норвіч, Брістоль. У Німеччині до таких належали Нюрнберг і Любек – там мешкало 20 – 25 тисяч населення. Значно перевищувала західноєвропейські міста за кількістю мешканців столиця Візантії – Константинополь. У періоди його найвищого розквіту тут фіксувалося від 300 до 400 тис. жителів.

На перших порах поряд з ремеслом і торгівлею містяни продовжували вести й сільське господарство. Вони мали свої сади, городи й тримали худобу. Таке явище спостерігалось, як прави-

ло, в невеликих містах. Хоча в цілому зв'язок міського жителя з сільським господарством зберігався ще досить довго. Так, у другій половині XIII ст. в Кобленці під час жнив призупиняли роботу на міських укріпленнях через нестачу робочих рук. У 1387 р. у Франкфурті-на-Майні було четверо пастухів і шість польових сторожів. Навіть у XV ст. в німецьких містах видавалися суворі розпорядження, які забороняли випускати на міські вулиці свиней.

Зазвичай середньовічні міста були оточені високими кам'яними або дерев'яними стінами з вежами, глибокими ровами, що наповнювалися водою з метою оборони від можливих нападів. При цьому міські ворота запиралися на ніч. Стіни, що оточували місто, звичайно ж, обмежували його територію. В міру припливу населення з сільської місцевості ця територія заповнювалася дедалі щільніше. Її доводилося неодноразово розширяти, зводячи довкола попередньої стіни нові укріплення. Так виникали передмістя, в яких заселялися переважно ремісники. Саме ремісники разом із купцями несли сторожову варту і складали міське військове ополчення. Вони повинні були мати зброю і в разі потреби вміло її застосовувати.

У центрі міста знаходилася ринкова площа. На ній завжди було велелюдно. Містяни приходили сюди не тільки щось купити чи продати, але й з метою побачити знайомих і почути новини. Тут оголошувалися нові накази монарха, розпорядження міської влади, проводилися найрізноманітніші святкування. Поруч із ринковою площею височіли дві споруди, що суттєво вирізнялися на тлі інших: *кафедральний собор* як головний християнський храм міста та *ратуша*. Саме в ратуші збиралася і засідала міська рада – *магістрат*.

Невід'ємним атрибутом кожного міста була кам'яна вежа зі дзвоном або дзвіницею (*беффруа*), що виконувала сторожову та комунікативну функцію. Житель середньовічного міста добре розумів, про що сповіщає дзвін: про вбивство, пожежу, повстан-

ня тощо. «Якщо я б'ю в один край, – свідчив напис на набатному дзвоні Кельна, – це повстання, пожежа або вбивство, але якщо я б'ю в обидва краї, – значить, обрано нову раду».

Найближче до центру розташовувалися будинки найбільш заможних і найбільш шанованих містян. Між іншим, будинок у місті можна було придбати тільки з отриманням усіх міських прав. Таких повноправних містян у кожній країні називали по-своєму: у Німеччині – *бюргерами*, в Італії – *пополанами*, у Франції – *буржуа*. Решту населення складали звичайні міські жителі.

Через обмеженість міської території вулиці були вузькими. Їх ширина сягала, зазвичай, довжини списа. Будинки буквально наліплювалися один на інший і зводилися у 2 – 3 поверхи. Основними будівельними матеріалами служили камінь, дерево, солома. Позаяк земля в місті була надзвичайно дорогою, фундаменти робилися вузькі, а верхні поверхи часто нависали над нижніми. Тому на вулицях завжди панувала напівтемрява, навіть у яскраві сонячні дні. Вночі вулиці також не освітлювалися. Якщо ж людина була змушена йти нічним містом, їй доводилося брати каганець чи смолоскип. Міста з дерев'яними прибудовами та солом'яними дахами часто страждали від спустошливих пожеж. Через це побутувало правило: з настанням ночі гасити в будинках вогні.

Міські вулиці заселялися переважно ремісниками певної спеціальності, що засвідчували їх назви. Були вулиці гончарів, ткачів, чоботарів, кожум'як, ковалів, зброярів та ін. Вхід у ремісничу майстерню прикрашала спеціальна емблема. Вона символізувала виріб, який виготовляв ремісник: паляницю, чобіт, меч, ключ тощо. Вікна кожної майстерні, як правило, виходили на вулицю. Вдень віконниці відкривалися. Верхня половинка служила навісом, а нижня опускалася і виконувала роль прилавка, на якому виставлявся крам. Крім того, крізь відчинене вікно можна було бачити, як саме виготовляються ті чи інші вироби.

Вулиці середньовічних міст переважно не мали бруківки, тому в літню спеку там стовпом стояла пилюка, а весною і весени бруд і болото сягали колін. Пройти чи проїхати вулицею було непросто. Під час дощів утворювалися настільки глибокі калюжі, що деколи не вдавалося проїхати навіть на коні. Каналізації не існувало. Помий виливалися просто на вулицю, туди ж викидувалося й господарське сміття. Через це з міських вулиць докільям розносився страшенний сморід.

Відомо, що наприкінці XII ст. французький король Філіпп II Август (1180 – 1223), відчинивши якось уранці вікно, знеприємно вийшов. Як з'ясувалося, причиною цього стали вкрай неприємні запахи, що проникали з паризьких вулиць до його палацу. Після цього прикрого випадку король дав наказ викласти дороги бруківкою. Либонь, це й була перша бруківка в середньовічному місті. Щоправда, вулиці було забруковано тільки в центрі Парижа, а в переважній його частині, особливо в передмісті, вони залишалися заповненими й брудними, та ще й повітря отруювали відходи та нечистоти. Наприкінці XV ст. жителі міста Рейтлінгена благали римського (німецького) короля й імператора Фрідріха III Габсбурга (1440 – 1493) не приїжджати до них через жахливий стан вулиць. Однак він не послухав поради і в результаті трохи не загинув разом з конем у болоті на одній із міських вулиць.

Скупченість населення, відсутність гігієни, загальний антисанітарний стан перетворювали місто в розплідник усіляких хвороб та епідемій (тифу, прокази, чуми, віспи). Згадки про ці епідемії подаються в тогочасних письмових пам'ятках під загальною назвою «мор», «пошесть». У XIII ст. проказа була настільки поширеною, що у Франції та Німеччині для хворих на неї було відкрито близько 10 тис. притулків. Для опіки над хворими було створено спеціальний Орден монахів св.Лазаря. Організовані Орденом притулки стали називатися лазаретами. Було видано закони, відповідно до яких прокажені повинні були носити

спеціальний одяг, а при наближенні до них людини вони змушені були сигналізувати про свою близьку присутність дзвоником або калаталом.

Від епідемій деколи вимидала третина, а то й половина міського населення. Середньовічне місто було також погано забезпечене питною водою. Перші водогони з'явилися близько XII – XIII ст. в Італії, а відтак поширилися і в інших європейських країнах. Згодом середньовічні люди зрозуміли, що саме бруд та нечистоти сприяють появі та ширенню епідемій. Саме тому вже наприкінці XIII ст. магістрати починають видавати накази щодо дотримання благоустрою в містах.

Невід'ємною частиною різнобарвного життя середньовічного міста були корчми і шинки. Тут містяни та приїжджі могли не тільки смачно випити чи поїсти, але й добре відпочити та розважитися. У середньовічній Європі захоплювалися такими азартними іграми, як кості та карти. Починаючи з XII ст., у містах з'являються готелі та громадські лазні. У лазнях відвідувачам пропонувалися також послуги перукарів.

3. Боротьба міст за самоврядування

Оскільки середньовічні міста з'являлися на землі світських і духовних феодалів, тож, відповідно, і підпорядковувалися їх волі. Феодали були зацікавлені в появі на своїй території міст, адже з ремесла й торгівлі вони мали чималий зиск.

Однак непереборне прагнення феодалів витягти з міста якомога більше прибутків викликало шквал невдоволення з боку містян. Це невдоволення набуло форм справжньої боротьби між містами й сеньйорами, що тривала в Західній Європі упродовж X–XIII ст. Таке протистояння в історичній науці прийнято називати *комунальним рухом*. У ньому прослідковуються два основні етапи. Перший символізує боротьбу містян за звільнення від

найважчих форм феодальної залежності, за зменшення поборів та за торгові привілеї. Другий засвідчує бажання здобути міське самоуправління і права. Часом містянам вдавалося відкупитися від сеньйора чималими коштами. Однак це було під силу тільки дуже багатим містам. Такі міста отримували за гроші спеціальну грамоту, так звану *хартію*, в якій перераховувалися всі надані місту вольності й привілеї.

Проте в більшості випадків міським мешканцям доводилося здобувати свободу в тривалій збройній боротьбі. Чимало міст в результаті такої боротьби ставали *комунами*. Це означало, що верховним органом управління була міська рада, тобто магістрат, члени якого обиралися. В Англії та Франції голову ради називали *мером*, а в Німеччині – *бургомістром*. Міста-комун мали також власний суд, військове ополчення, самостійно розпоряджалися фінансами та встановлювали податки. Жителі таких міст сплачували сеньйору порівняно невисоку грошову ренту, а у випадку війни надавали йому як підмогу невеликий військовий загін. Цікаво, що, здобувши незалежність, міста-комуні самі стали виконувати роль колективного сеньйора стосовно селян з прилеглих територій.

Унікальним прикладом прагнення міста до незалежності є історія, яку описав в автобіографічному творі абат Гвіберт (Гюїбер) Ножанський (1054 – 1124). Ідеться про боротьбу за самоврядування жителів північнофранцузького міста Лаона (Лана). На початку XII ст. місто стало власністю місцевого єпископа Годрі, що славився своєю скупістю й безжальністю. В 1108 р. купці й ремісники, заплативши єпископові кілька сотень ліврів (срібних монет), отримали хартію на самоврядування. Було обрано раду комуни, до якої ввійшло 36 містян. Єпископ склав присягу й пообіцяв, що не порушуватиме міські права. Король Людовік VI Товстун (1108 – 1137) також визнав права Лаона на самоврядування. Однак коли 1111 р. король прибув до міста, єпископ став просити монарха скасувати хартію. Довідавшись про це, містя-

ни запропонували королю 400 ліврів, але єпископ їх випередив і дав королю 700 ліврів. Самоврядування було скасовано.

Ображені лаонці підняли повстання, пограбували єпископський палац, а самого Годрі, що сховався в порожній діжці в підвальному приміщенні, безжально вбили. Король особисто вирішив покарати бунтівну комуну. Та ще до прибуття Людовіка VI Товстуна головні винуватці повстання зникли, тож його помста впала на поміркованих містян. Усіх їх було перебито, а Лаон пограбовано. Після цього порядок у місті було відновлено. Щоправда, в Лаоні майже не залишилося жителів і воно виглядало жалюгідно. Події, описані Гвібертом Ножанським, були лише одним епізодом довготривалої боротьби лаонців за свої права.

Невдовзі, однак, король і новий єпископ усвідомили, що розоренням міста вони завдали шкоди передусім собі, адже суттєво втратили в прибутках. У 1128 р. Лаон отримав нову хартію, яка відновлювала певні права. Втім її було надано не за здобуті лаонцями права чи як винагороду за їхню перемогу, а як проявлену милість з боку монарха. Особливістю цієї хартії стало те, що в ній не згадується слово «комуна». Воно замінено словосполученням «постанова миру» (*institutio pacis*). Надалі перемога опинялася то в руках містян, то в руках короля. Так тривало понад 200 років. Нарешті 1331 р. король добився свого: у нерівному протистоянні містяни таки зазнали поразки. Управляти містом стали королівські судді й чиновники. Приклад Лаона засвідчує, що деколи боротьба містян із сеньйорами затягувалася на цілі століття, що, однак, не замулювало прагнення людей до незалежності.

Чимало містечок, які не мали в розпорядженні необхідної кількості сил і коштів для боротьби зі своїми сеньйорами, були змушені визнавати владу їх управителів. Особливо характерним це було для міст, де всім заправляли не світські, а духовні феодали, які надавали суттєво обмежені права й привілеї своїм містянам.

Важливими здобутком комунального руху стало те, що переважна більшість містян все-таки позбулася особистої залежності від сеньйора. Селянин, якому вдалося втекти в місто і прожити там рік і один день, також ставав вільним. Навіть «міське повітря робить вільним» – твердить середньовічна німецька приказка.

Як відомо, на боротьбу з сеньйорами піднімалися всі містяни. Проте плодами перемоги смакувала, передусім, міська верхівка, так званий *патриціат*. Він складався з найбільш заможних міських родин – купців, лихварів, багатих земле- та домовласників. Патриціат тримав під пильним контролем магістрат, суд, військо, інші виборні посади, а отже, був фактично повновладним господарем міста. Найнижчий щабель міського життя посідали *плебеї* – найбідніші городяни, вантажники, чорнороби, поденники, жебраки. Сходінку між патриціями і плебеями упевнено займали *бюргери* – середній прошарок міського населення, основу якого складали переважно торгівці та ремісники.

Слід зауважити, що спочатку словом «бюргер» називали всіх жителів міста. Вже в XII–XIII ст. термін «бюргер» став вживатися тільки стосовно повноправних містян, до складу яких не входили найнижчі верстви, усунуті від міського самоуправління. Згодом поняття «бюргер» набуває вузького значення: бюргерами поступово називають багатих і заможних жителів міста.

4. Ремесло в середньовічному місті. Цехи.

Відомо, що економічною основою західноєвропейського середньовічного міста було ремесло. В міру того, як у місті розвивалося виробництво, ремісники однієї або кількох споріднених професій стали об'єднуватися в *цехи*. Існувало кілька причин, що призвели до появи цехів. По-перше, разом ремісникам було легше боронитися від свавілля феодалів. По-друге, цехи мали більше можливостей долати конкуренцію ремісників, що при-

бували з інших сіл чи міст. У більшості міст приналежність до цеху була обов'язковою умовою, щоб мати право займатися ремеслом. Головна функція цехів – контроль над виробництвом і реалізацією ремісничих виробів.

Перші цехові організації виникли в Італії вже в X ст. У Франції, Англії й Німеччині цехи з'явилися у XI – XII ст. Спочатку цехів було небагато. Однак з часом їх кількість суттєво зростає. Цехи були найрізноманітнішими. Одні цеховики (пекарі, м'ясники, пивовари...) забезпечували містян продуктами харчування, інші виробляли тканину, одяг, взуття (ткачі, кравці, шевці, чоботарі...). Особливо шанувалися цехи, які займалися обробкою заліза й деревини (ковалі, столярі, теслі...).

З розвитком виробництва цехи стали дробитися. Цех ковалів, до прикладу, в деяких містах міг розділитися на окремі цехи: зброярів, бляхарів, ножівників і под. Цех зброярів, у свою чергу, розподілився на ще вужчі ремесла, кожне з яких займалося виробництвом чи то шоломів, чи то лат, чи то мечів або списів тощо. Існували навіть цехи рідкісних спеціальностей, як, скажімо, цех виробників гаманців для подачі милостині жебракам у Парижі, або ж цех вишивальників гербів у Кельні. Заслугує на увагу той факт, що в цехи об'єднувалися навіть хірурги-ремісники. Переважна більшість таких ремісників робила дрібні хірургічні втручання: кровопускання, виривання зубів і под. Звичай, таких майстрів називали цирульниками (від зміненого латинського слова *chirurgus*, *chirurikus*, *cirulicus*).

У великих містах налічувалося чимало найрізноманітніших цехів. Так, наприкінці XIII ст. у Парижі функціонувало понад 130 цехів, які об'єднували близько 5 тисяч ремісників. Тогочасне французьке місто Руан мало 77 цехів. У Лондоні в середині XIV ст. було 60 ремісничих гільдій, а в Кельні статистика того часу засвідчує наявність 50 цехів.

У XIV – XV ст. цехи поділяються на багатші («старші», або «великі») і бідніші («молодші», або «малі»). Зрозуміло, що цехи,

які лишень спиралися на ноги, були набагато бідніші, ніж цехи, утворені десятиліття чи століття тому. Разом з тим, відчутною була різниця в предметі виробництва й продажу: гончар не міг мати таких прибутків, як золотар, вироби якого купували, зазвичай, багатії. Ставалося, що старші цехи підпорядковували собі молодші.

В цеховій ієрархії Європи обов'язковими були три ступені: майстер, підмайстер та учень. Займатися власним ремеслом могла тільки людина, що мала звання майстра. Саме він був головною фігурою цеху. За власні гроші майстер купував необхідне обладнання, сировину і виготовляв виріб від початку аж до надання йому кінцевої форми. Помічниками йому слугували підмайстри і один або декілька учнів.

Слід відзначити, що в італійських цехах, за винятком кількох венеційських корпорацій XIII – XIV ст., друга ланка – підмайстер – випадала. Показовою відмінністю італійських цехів від типових західноєвропейських було неонов'язкове входження в цех виробника товарної продукції та відсутність цехової монополії, яка спостерігалася в класичних німецьких цехах. Не було в італійських цехах також інших правил (притаманних західноєвропейським корпораціям), зокрема, обмеження чисельності учнів. Все це сприяло більш вільному розвитку виробничого процесу й торгівлі.

Найважливіші питання забезпечення життєдіяльності цеху вирішувалися на загальних зборах майстрів, які вважалися головним органом управління. Тут приймали *статут*, тобто правила, що регулювали безперерйне функціонування цеху. За дотриманням норм порядку в цехах стежили старшини, яких з-поміж майстрів обирали загальні збори.

Відповідно до статуту, кожному майстрові дозволялося мати строго визначену кількість інструментів і верстатів, підмайстрів і учнів. При цьому заборонялося виконувати роботу в нічний час та у святкові дні. Напередодні свят робочий день скорочувався.

Статут також встановлював, яку кількість сировини закуповувати і яку кількість продукції виробляти. Запаси сировини не могли бути занадто великими, щоб у випадку її надлишку заощадливий майстер не скористався непередбачуваними прибутками. Таким чином, обсяг виробництва продукції ремісника залежав від можливостей її збуту.

Велика увага приділялася також якості товару. Адже якщо ремісник виготовляв погані вироби, то пляма ганьби лягала на весь цех. Тому цехові старшини ретельно оглядали готову продукцію. Високі штрафи стягувалися з тих, хто, до прикладу, прях делікатний, ніжний шовк з вузлуватих ниток, підробляв коштовне каміння й вставляв його в золоті вироби тощо. Відомі також випадки жорстоких покарань безвідповідальних майстрів. Так, у Лондоні пекаря, що зекономив на борошні й продав паляницю, котра не відповідала встановленій цехом вазі, саджали в клітку й усім на глум возили містом. А в Парижі неякісні товари виставлялися біля ганебного стовпа.

Для того, щоб усі майстри знаходилися в рівних умовах, їм заборонялося влаштовувати надто яскраві виставки своїх виробів або зазивати покупців, розхвалюючи свій товар. Також не можна було переманювати учнів і підмайстрів. Встановлювалося, чи може ремісник продавати свої вироби у власній майстерні або на ринку, де майстри кожного цеху мали крамниці у визначеному місці.

Цехи були складовою життєдіяльності середньовічного міста. Кожен цех мав свій будинок, де проводилися збори, засідали старшини, організовувалися бенкети та зберігалася скарбниця, що поповнювалася за рахунок внесків і штрафів. У разі потреби цех надавав допомогу сиротам чи вдовам померлих майстрів. Цех також споруджував церкву або каплицю на честь святого – покровителя свого ремесла. В дні храмових свят ремісники влаштовували на вулицях міста урочисті ходи й театралізовані вистави. Крім того, цех при потребі міг стати на захист свого

міста й надати воїнів для міського ополчення. Цеховики несли варту на закріплених за ними ділянках міста.

Як відомо, після перемоги комунального руху всі важелі правління опинилися в руках патриціату. Цехи, які на той час зміцнили свої позиції, вступили з ним у боротьбу. Вони вимагали, щоб їх представники допускалися в міську раду. Адже там приймалися рішення, що стосувалися всіх жителів міста. Почалися так звані «цехові» революції за владу в місті. Там, де міське ремесло було розвинуте слабше, ніж торгівля, перемога залишалася за патриціатом (Гамбург, Любек, Бремен та інші). Натомість у містах, де ремесло сягнуло високого рівня розвитку, перемога була за цехами (Кельн, Базель, Флоренція). Але і в цьому випадку доступ до влади мали далеко не всі ремісники, а тільки представники найбагатших цехів.

Кожен ремісник тримав при собі секрет власної майстерності. Саме тому батьки були змушені віддавати дітей на навчання до майстра. Термін навчання коливався від 2 до 8, а в окремих цехах – навіть до 12 років, у залежності від складності ремесла. До того ж, навчання було платним. Майстер розпоряджався учнем на свій розсуд, звалюючи на його плечі ще й різну роботу по господарству. Після завершення навчання, в міру засвоєння основ ремесла, учень ставав підмайстром. Тепер його становище дещо змінювалося. За свою тяжку працю, що подеколи тривала 16 годин на добу, він отримував мізерну зарплатню. Щоб стати майстром, підмайстер мусив зробити вступний внесок у скарбничку цеху, а також виготовити і подати на розсуд майстрів *шедевр* – вишуканий і дорогий виріб як презентацію свого ремесла. Якщо іспит було витримано, підмайстер за власні кошти частував усіх членів цеху й нарешті ставав його повноправним членом.

Зрозуміло, що не всі підмайстри мали кошти для виготовлення шедевру та організації бенкету. Крім того, намагаючись захистити себе від конкуренції, майстри свідомо обмежували доступ

підмайстрів у цех. Повноправними членами цеху ставали хіба що син або зять майстра. Так згодом утворився прошарок «вічних підмайстрів». У XIV – XV ст. відбувається поступове «замикання цехів». Для захисту своїх інтересів підмайстри створювали особливі спілки – *братства*. Зазвичай вони висували економічні вимоги, що стосувалися підвищення зарплатні, зменшення робочого дня тощо. Інколи підмайстри вдавалися й до таких форм боротьби, як страйк і бойкотування звироднілих майстрів.

Цехи як суто середньовічне явище на ранній стадії свого існування відіграли надзвичайно важливу роль у розвитку ремесла та й загалом поступу міста. Однак їх консерватизм, заборона на нововведення й технічне вдосконалення з часом призвели до гальмування процесу виробництва.

5. Торгівля й лихварство

Торгівля, поряд із ремеслом, становила економічну основу середньовічних міст. Для значної частини їх населення вона була основним заняттям.

У XI – XV ст. провідну роль у Західній Європі відігравала зовнішня, тобто транзитна, торгівля. Вона зосереджувалася передусім у двох основних європейських регіонах. Одним із них був район Середземномор'я. Тут перехрещувалися торгові шляхи, що зв'язували між собою Іспанію, Південну і Центральну Францію та Італію, а також Візантію та країни Сходу. Пальма першості тут належала купцям Генуї й Венеції. Західна Європа постачала в східні країни переважно вироби свого ремесла – шерстяну тканину, зброю, золото, срібло тощо. Зі Сходу в Європу широким потоком вливалися предмети розкоші, вино, прянощі, зерно, цукор.

Інший район торгівлі охоплював Балтійське й Північне море. В ньому були активно задіяні Північно-Західна Русь, Польща,

Східна Балтика, Північна Німеччина, Скандинавські країни, Фландрія, Брабант, Північні Нідерланди, Північна Франція та Англія. Вони торгували найрізноманітнішими товарами. З Новгороду, важливого транзитного центра в торгівлі Русі із Західною Європою, надходили хутро, льон, віск, сало. Скандинавські країни постачали деревину, залізо, мідь, рибу. З Англії привозили шерсть, з Північної Франції – вино, з Фландрії – кольорове сукно, з Північної Німеччини – сіль, зерно тощо.

Важливу роль у торгівлі на Балтійському й Північному морях відігравали міста, об'єднані в союз під назвою *Ганза*. Він став формуватися на початку XIII ст. У цьому процесі провідну роль відігравали міста Любек і Гамбург, що контролювали торгівлю рибою та сіллю. Згодом до них приєдналися Бремен, Кельн, а також міські поселення на колонізованих німцями територіях, насамперед у Балтійському регіоні (Данциг/Гданськ, Рига, Дерпт, Ревель, Кенігсберг), і фландрські (Брюгге) та шведські (Вісбю на о. Готланд) міста. У різний час до складу Ганзейського союзу входило від 50-60 до 100 міст. Його центром стало місто Любек. У Ганзейському союзі не було єдиного управління. Всі питання життєдіяльності цього об'єднання вирішувалися на з'їзді в Любеку.

Ганзейські купці займалися переважно посередницькою торгівлею, транспортуючи і збуваючи товари на ринках різних європейських країн. Поступово Ганза утвердила свою монополію в торгівлі між Нідерландами, Англією, Скандинавськими країнами і Руссю. Вона дозволяла собі рішуче втручатися і в європейську політику, але лише в тому разі, якщо цього вимагала торгівля. До прикладу, 1367 р. перетнулися торгові інтереси Ганзи і данського короля. Данії було оголошено війну. Ганза здобула перемогу й навіть отримала право голосу при обранні нового короля Данії.

В епоху Середньовіччя існували також союзи, що об'єднували переважно купців одного міста. Вони називалися *гільдіями*.

Подібно до законів цеху, при вступі в гільдію треба було зробити грошовий внесок та почастивати її членів. Так само, гільдія мала свій статут і очолював її старшина. До об'єднання купців часто спонукало намагання утвердити монополію торгівлі в своєму місті, закріпивши її тільки за членами гільдії, аби відсторонити конкурентів. Крім того, члени гільдії зобов'язувалися боронити одне одного під час торгових подорожей. Адже в середньовічному світі на купця чатувало чимало небезпек. Йому доводилося боронитися від нападів піратів на морях, розбійників на суші, і в цих безчинствах нерідко брали участь рицарі та феодалі.

Серйозною перепоною для торгівлі був поганий стан доріг. До того ж, кожен феодал і кожна міська комуна збирали *мито* з купця, що проїжджав через їх територію. Мито платили також при переїзді через міст, перевантаженні товарів у гавані, під час продажу їх на ринку тощо. Товари з корабля, викинутого на берег під час шторму, ставали власністю феодала, якому ця земля належала. Деколи доходило до смішного: феодалі навмисно виставляли чи подавали фальшиві сигнальні знаки, аби кораблі сходили з курсу й розбивалися. Та попри такі перипетії, кількість купців невпинно зростала.

У центрах найбільш жвавого міжнародного торгового обміну виникали ярмарки. У XIII ст. особливо славилися ярмарки в Шампані (Східна Франція), що діяли почергово в чотирьох містах цього графства. Сюди з'їжджалися купці з усіх країн. У Німеччині велику роль відігравали ярмарки у Франкфурті-на-Майні та в Лейпцігу. У XV ст. центром ярмаркової торгівлі в Європі стало місто Брюгге у Фландрії. Значення ярмарків полягало не тільки в збуті товарів, але й у здійсненні грошового обміну. Ярмаркова діяльність, крім іншого, сприяла розвитку ранніх форм кредитування.

Згодом на зміну купецьким гільдіям приходять торговельні *компанії*, які забезпечували набагато кращі умови ведення торгівлі. До прикладу, група купців винаймала корабель чи караван

для транспортування товарів, а в разі непередбачуваних ситуацій витрати чи збитки розділялися порівну між усіма членами компанії. Слід зауважити, що діяльність таких компаній була тимчасовою.

Зростання торгівлі гальмував слабкий розвиток грошового господарства, велика кількість різних монетних систем і низька якість монет. У зв'язку з цим велика роль належала міняйлам. Вони обмінювали привезені купцями гроші на ті, які були в обігу в конкретній країні. Згодом міняйли, розширюючи коло своїх операцій, стали відряджати агентів у різні європейські країни, передусім на шампанські ярмарки. Якщо купець заплатив міняйлові свого рідного міста певну суму грошей, він отримував спеціальний документ, з яким спокійно міг вирушати в подорож. Прибувши до місця призначення, він показував цей документ агентові міняйли і отримував потрібну суму в місцевій монеті. Так з'явився *вексель*, тобто замінник готівкових грошей. Отже, купець позбавлявся від незручностей, а головне – від ризику, пов'язаних з перевезенням великих сум грошей.

З часом на руках у міняйл опинилися чималі готівкові кошти. Тож вони починають давати їх у борг за умови повернення у півтора-два рази більшої суми. Таких міняйл стали називати *лихварями*. Кредитні та лихварські операції призвели до створення в XV ст. спеціальних *банківських контор*. У багатьох містах Італії виникли установи, які видавали позики під заставу речей, стягуючи за це невеликий відсоток. Перша така інституція, яка йменувалася «горою для бідних», постала в Перуджі. Загалом такі установи спочатку називалися «гора милосердя». Згодом за ними утвердилася назва «*ломбард*», тобто установа, винайдена й організована італійцями. Річ у тому, що в Середньовіччі італійців часто називали ломбардцями за найменуванням північної частини Італії. Щоб полегшити роботу купцям та їх торговим агентам, всі банківські операції стали задокументовуватися.

Нових форм набуває і виробнича сфера. Це проявилось в тому, що купець закупував сировину, роздавав її ремісникам, а потім скуповував уже готові вироби для продажу. Такі ремісники згодом мало чим відрізнялися від найманих робітників. Подібний вид діяльності призвів до створення перших підприємств капіталістичного типу – т.зв. розсіяних *мануфактур*.

6. Союзи імперських міст у Німеччині

Крім Ганзейського союзу, в Німеччині створювалися також регіональні об'єднання імперських міст. Поява таких організацій була прямим продовженням комунальних рухів. Так, 1254 р. з метою збереження миру в Священній Римській імперії після занепаду династії Штауфенів виник Рейнський союз міст. Це об'єднання було створене для того, щоб забезпечити збереження громадського порядку, вільне безмитне переміщення товарів і людей дорогами та річками. У 1257 р. Рейнський союз міст розпався. Однак міста й надалі проявляли власну політичну волю.

У 1331 р. виник Швабський союз міст. До його складу увійшли 22 міста (Аугсбург, Нердлінген, Ульм, Рейтлінген, Гейльбронн та ін.), які об'єдналися для самозахисту. Невдовзі до союзу приєдналися навіть деякі графи. Однак у 50 – 60-ті роки XIV ст. у зв'язку з посиленням влади імператора Карла IV Люксембурга (1346 – 1378) діяльність Швабського міського союзу фактично припинилася.

Слід відзначити, що в роки правління Карла IV Люксембурга Швабія була економічно розвиненим регіоном, піднесенню якого сприяла посередницька торгівля предметами розкоші, вином і прянощами. Швабські міста були важливими осередками виробництва сукна й обробки металів, підтримували тісні економічні зв'язки з Італією та Фландрією. Юридично міста Швабії мали статус імперських, тобто підкорялися безпосередньо центральній владі, яка направляла сюди своїх намісників – бур-

гграфів. Між містами Швабії й імператорською владою завжди існували вкрай напружені відносини, які особливо загострилися в період володарювання Карла IV. Тож у 1376 р. Швабський союз було відновлено. На цей раз міста намагалися протидіяти політиці поборів і застав, яку втілював Карл IV Люксембург. Монарх проголосив цей союз протизаконним. Спалахнула т.зв. Швабська війна, до участі в якій долучилися й німецькі князі. На перших порах швабські міста зуміли відстояти свої позиції й домоглися визнання союзу, здобувши перемогу над ставлеником імператора графом Вюртемберзьким у битві під Ройтлінгеном.

У 1381 р. виник Рейнський союз міст. Того ж таки року Швабський і Рейнський союзи, зберігаючи самостійність, зобов'язалися допомагати один одному. З новою силою військове протистояння розгорілося у 1388 р. Об'єднавши зусилля, німецькі князі та інші можновладці у двох битвах розгромили збройні підрозділи міст. Відтак 1389 р. син і спадкоємець Карла IV на чеському й німецькому троні Вацлав відновив запроваджену батьком заборону на об'єднання міст у союзи.

Отже, в період пізнього Середньовіччя німецькі імперські міста гуртувалися в регіональні союзи задля відстоювання своєї незалежності та владно-політичних інтересів від сваволі монарха чи територіальних князів.

7. Містянин – людина нового типу

Товарне виробництво і неуктство були речами несумісними. На відміну від села, вміння читати, писати, рахувати набувало в місті масового характеру. З'явилися інтелектуальні запити. В середовищі бюргерів поступово формувався новий для епохи Середньовіччя тип мислення. Психологія і світовідчуття спритних, енергійних купців та банкірів, працелюбних і войовничих ремісників, що відстоювали свободу рідних міст від посягань сеньйо-

рів, повинні були неминуче призвести до оновлення суспільства. Ритм життя міста був набагато швидшим за сільський.

Із розвитком міст зростає потреба в більш точному вимірюванні часу. Торгівці й ремісники не могли легковажити часом, вони добре усвідомлювали, що час – це гроші. Його потрібно берегти й раціонально використовувати. Не випадково на початку XIV ст. на дзвіницях соборів, на *беффруа* й вежах міських ратуш встановлюють перші механічні годинники, стрілки яких рухаються безупинно й нагадують містянам про цінність часу, його швидкоплинність.

По особливому до часоплину ставилися купці. Саме з їх середовища вийшло багато здібних, знаючих, освічених людей, які були не тільки вправними торговцями, але й активними політиками. Вони знали на морській справі, географії, вивчали іноземні мови та закони інших держав, що дозволяло їм вирушати в далекі мандри іншими країнами.

Людиною нового типу можна вважати венеційського мандрівника Мάρка Пóло (бл. 1254 – 1324). Упродовж 1271–1275 рр. він супроводжував батька й дядька під час подорожі в Центральну Азію й Китай. Очевидно, метою поїздки були не лише торгові справи, а й дипломатичні. Вони везли послання Папи до монгольського хана, китайського імператора Хубілая (1260–1294). Заслуживши довіру Хубілая, Марко Поло був прийнятий до нього на службу, тож торгівлею довелося займатися його рідним. У рамках своєї діяльності Марко Поло бував у різних куточках Монгольської імперії. Тільки 1291 р. члени сім'ї Поло вирушили на батьківщину. Спочатку пливли морем, відвідали острів Суматру й Південну Індію, а від берегів Персії рухалися суходолом і аж 1295 р. повернулися в рідну Венецію, яку не бачили 25 літ.

Через три роки Марко Поло, взявши участь у морській битві, потрапив у полон до генуезців. Перебуваючи у в'язниці, надиктував спогади про свою унікальну подорож на Схід товаришеві

по тюрмі. Так з'явилася цікава пригодницька книга Марка Поло «Про різноманітність світу», більш відома як «Книга чудес». Усі події, викладені в ній, відбуваються в тому світі, який уява середньовічної людини наповнила всілякими дивовижами. Тим не менш, на її сторінках можна знайти чимало влучних спостережень, зроблених у різних куточках Азії: опис клімату, корисних копалин, рослинного й тваринного світу, їжі, звичаїв і занять населення. Книга Марка Поло була дуже популярною й викликала в європейців поглиблений інтерес до Сходу та його безмірних багатств.

Втіленням підприємницького духу ділових людей кінця Середньовіччя є французький купець, банкір і державний діяч Жак Кер (бл. 1395 – 1456). На той час він був найбагатшою людиною Франції, володів значними земельними угіддями, мав розкішні замки. У французьку свідомість навіть увійшов образний вислів «багатий, як Жак Кер». Свої статки фінансист здобув не традиційними феодалними методами (військова здобич, багата спадщина тощо), а завдяки торгівлі зі Сходом, видобутку на власних копальнях срібла та міді, а також виробництву сукна. Він надавав французькому королю Карлу VII чималі позики. Водночас, цей активний і діловий чоловік був королівським скарбником, очолював фінансову раду при монархові, виконував дипломатичні доручення, впливав на політичне життя Франції. У вкрай важких умовах Столітньої війни¹ й розорення Жак Кер організував у Середземному морі французький флот, хоча раніше неподільно панували Генуя та Венеція. Крім іншого, він мав право на карбування монети.

За свої заслуги Жак Кер отримав дворянський титул. Аристократи, що заборгували йому чималі суми, мріяли будь-яким чином позбутися цього «багатого вискочки». І врешті-решт шляхом інтриг досягли мети: Жака Кера звинуватили в приховуван-

¹ Війна, що велася між Францією та Англією упродовж 1337 – 1453 років.

ні грошей і заарештували, а все його майно конфіскували. Та через деякий час він зумів звільнитися, втекти з країни й знайти притулок у Папи римського. До останнього дня Жак Кер залишався невтомним шукачем пригод, він помер на острові Хіос під час виконання місії Папи, спрямованої проти турків. Трагічний кінець його блискучої діяльності продемонстрував, наскільки підступною є фортуна, яка залежить від заздрісних і примхливих можновладців.

II. ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ВИНИКНЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ ТА ЗДОБУТТЯ НИМИ ПРАВ І ПРИВІЛЕЇВ

1. Походження міста Брюгге² (862 р.)

Згодом для задоволення потреб мешканців замку³ до мосту перед його воротами почали стікатися торговці або продавці більш цінних речей, далі крамарі, за ними власники заїжджих дворів з наміром нагодувати й надати притулок тим, хто вів торгові справи в присутності володаря, який також часто там бував; почали зводити будинки та облаштовувати готелі, де розселяли тих, котрі не могли жити всередині замку. З'явився звичай казати: «Йдемо до мосту». Це поселення настільки розрослося, що невдовзі вилилося у велике місто, яке й досі в просторіччі носить ім'я «мосту», адже на місцевому діалекті Брюгге означає «міст».

*Chronica monasterii Sancti Bertini auctore
Johanne Longo de Ipra / Ed.O.Holder-Egger.
Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.
Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani,
MDCCCLXXX. Tomus XXV. P.768.*

² Брюгге – місто в Бельгії, центр провінції Західна Фландрія.

³ Йдеться про укріплений замок з підйомним мостом, який було збудовано стараннями графа Фландрії Балдуїна (Бодуена) Залізного (*Balduinis Ferreus*), пом. у 879 р.

**2. Про повстання містян комуни Лаона⁴ (Лана).
З автобіографічного твору Гвіберта Ножанського
«Три книги про своє життя, або Монодії»
(1114 – 1115 pp.)**

Гвіберт (Гюібер) Ножанський (1054 – 1124) народився у французькій рицарській родині, став ченцем, здобув у монастирі добру, як на той час, літературну (частково філософську) й богословську освіту. У 1104 – 1124 роках був абатом невеликого монастиря в Ножані. Відомий як богослов та історик. Особливо цікавими є його історичні праці, зокрема хроніка Першого хрестового походу під назвою «Діяння Бога через франків».

«Три книги про своє життя, або Монодії» Гвіберта Ножанського є одним із перших мемуарних творів середньовічної літератури та важливим джерелом для вивчення різних аспектів життя західноєвропейського суспільства XII ст.

Розділ VII. Через якийсь час з тих пір, як єпископ [Годрі] вирушив до Англії просити грошей від англійського короля, якому колись служив і з котрим перебував у дружніх стосунках, Готьє, архідиякон, і Гвідон⁵ стали вести перемовини із сеньйорами міста [Лаона]. Над цим містом [Лаоном] здавна наче тяжіло якеś нещастя, бо тут ніхто не боявся ні Бога, ні влади, а кожен вдавався в місті до грабунків та вбивств, покладаючись лише на свої сили та свої бажання. Почну з того, що було найгірше: якщо траплялося, що король приїжджав до міста, він, як такий, що звичайно ж, мав повне право вимагати як монарх безумовної поваги, відповідно до свого сану, навіть він, стверджую я, з самого початку відчував ганебні утиски у всьому тому, що йому належало по праву; бо коли вранці чи ввечері водили на водопій його коней, [містяни] нахабно їх відганяли, побивши перед

⁴ Лаон – нині місто Лан, адміністративний центр департаменту Ена у Франції.

⁵ Управляли Лаонським єпископством за відсутності Годрі.

тим його людей. Також увійшло в звичай поводитися з самими кліриками вкрай нешанобливо; не жаліли ні їхнього майна, ні їх самих...

...Сеньйори та їхні слуги відкрито чинили грабунки й навіть займалися розбоєм. Вночі перехожий не почувався безпечно, все, що його могло спіткати – це або бути затриманим, або схопленим, або вбитим.

Духовенство на чолі з архідияконом і світська знать, зважаючи на все це й вимагаючи всілякими засобами гроші від містян, дають останнім зрозуміти через посередників, що якщо вони заплатять пристойну суму, то матимуть можливість утворити комуна. А це нове й вельми погане слово «комуна» означає, що всі залежні люди мають виконувати для своїх панів раз на рік звичайні повинності, а за свої протизаконні вчинки повинні платити встановлений штраф. Від відбування інших повинностей і оброків, які, як правило, накладаються на сервів, вони повністю звільняються. Скориставшись можливістю відкупитися й отримати волю, містяни заплатили купу срібла, щоб наситити жадобу багатьох користолюбців. Останні, повеселівши від потоків срібла, що так щедро виливалися на них, скріпили клятвою свою обіцянку містянам дотримуватися вірності цьому, укладеному з ними, договору.

Після того, як духовенство, світська знать і містяни уклали між собою цю угоду про взаємну підтримку, єпископ повернувся від англійців із величезною сумою грошей; сильно розгніваний на винуватців цього нововведення, він деякий час не входив у місто...

Однак у той час, як він [єпископ] висловлював своє крайнє обурення проти тих, хто уклав між собою присягу, та проти призвідників цього, запропонована йому купа золота й срібла відразу ж утихомирила запал його промов. Він склав присягу, що буде дотримуватися прав комуни, подібних до тих, які були за-

проваджені й записані в містах Нуайоні та Сен-Кантені⁶. Також і король⁷, зваблений щедрими дарами міського населення, погодився клятвенно підтвердити ці ж права. Боже мій, хто міг би розповісти, яка спалахнула боротьба, коли після прийняття від містян дарів і клятви у дотриманні прав комуни, стали порушувати ці права, намагаючись повернути в колишній стан сервів, раз і назавжди позбавлених обтяжливого ярма неволі? Справді, невгамовною заздрістю до містян були охоплені єпископ і сеньйори...

Отже, наприкінці Великого посту, на Страсному тижні, запросивши до себе сеньйорів та деяких кліриків, єпископ вирішив приступити до здійснення свого задуму про знищення комуни, пильнувати яку він присягнув сам і дарами схилив до цього ж короля. Він запросив короля на божественні служби Страсного тижня, й напередодні дня Параскеви, тобто в день Таємної вечері⁸, він нав'язав королю і всій його свиті думку про порушення цієї клятви, через яку першим і потрапив у скрутне становище. І саме того дня, коли єпископ мав з особливою урочистістю здійснювати архієрейську службу, а саме – освячувати миро й відпустити народу гріхи, ніхто навіть не бачив, аби він входив у храм. А він у цей час разом з наближеними до короля особами придумував способи впливу на короля, щоб той, знищивши комуну, обмежив права міста до їхніх колишніх обсягів. Але містяни, побоюючись знищення комуни, обіцяли королю та наближеним до нього особам 400 ліврів⁹ (а може, й більше, достеменно не відаю). Єпископ, зі свого боку, схиляє сеньйорів до того, щоб вони разом із ним поговорили з королем та спільно пообіцяли йому 700 ліврів. Король Людовік, син Філіппа, був настільки видатною

⁶ Нуайон і Сен-Кантен – міста на півночі Франції.

⁷ Французький король Людовік VI Товстун (1108 – 1137).

⁸ День Таємної вечері – Великий четвер; День Параскеви – Страсна п'ятниця.

⁹ Лівр – срібна монета в середньовічній Франції. Див. також прим. 19.

особистістю, що, здавалося, був створений саме для величі трону; хоробрий на війні, ворог найменшого зволікання у справах, з серцем, твердим у нещасті, добрий у всіх сенсах, він не заслуговував на похвалу лише в тому, що надто легко відкривав душу і вуха для поганих людей, зіпсованих жадібністю. Цей недолік став джерелом найбільших лих і приводом для його засудження, а також і нещастя для багатьох людей...

Отже, жадібність короля змусила його схилитися на бік тих, котрі обіцяли більше; за його згодою, всупереч заповідям Божим, усі його клятви, як і клятви єпископа й сеньйорів, без будь-яких докорів сумління та поваги до святих днів Страсного тижня проголошуються такими, що не мають сили. В цю ніч король, який ночував не в єпископа, через невдоволення серед міського люду, викликаного його несправедливим вчинком, побоювся спати поза єпископським палацом. Коли король рано-вранці поїхав, єпископ запевнив сеньйорів, аби вони не переймалися через обумовлену угоду щодо сплатити такої великої суми грошей, і щоб вони знали, що за взятє ними зобов'язання заплатить він, єпископ. «А якщо я не виконаю цієї обіцянки, – промовив він, – відведіть мене в королівську в'язницю, аж до викупу».

Скасування договорів, що створили Лаонську комуну, викликало в серцях містян таку лють і сум'яття, що всі посадові особи припинили виконання своїх функцій, закрилися крамниці шевців і чоботарів, корчмарі та торговці харчів не виставляли жодну їжу для продажу, позаяк ніхто з них не сподівався на те, що сеньйори, які шукають, чим пожитися, їм щось залишать. І дійсно, єпископ і сеньйори відразу ж взяли за оцінку майна кожного з містян і вимагали, щоб скільки хто давав, як це було відомо, на заснування комуні, стільки ж дав би і для її знищення. Все це діялося в день Параскеви, тобто в день приготування до Великодня, й у Велику суботу: душі віруючих готувалися до прийняття тіла й крові Христової в ці дні одними лише вбивствами, лише порушенням присяги. Чого ж більше? Єпископ і сеньйори про-

тягом цих днів тільки й думали про те, щоб обібрати до нитки людей нижчого стану. В свою чергу, ці, останні, охоплені, мало сказати, гнівом, – справжньою люттю дикого звіра, організували скріплену взаємною клятвою змову, що прирікала на смерть насильницьким способом єпископа та його однодумців. Усього змовників, як то кажуть, було 40. Цей їхній задум не міг залишитися прихованим. А саме: звістка про нього дійшла до відома магістра Ансельма до вечора Великої суботи, і він попередив єпископа, який готувався до сну, щоб той не ходив до пасхальної утрені: адже якщо він піде, то буде вбитий; але єпископ, безрозсудний понад усяку міру, вигукнув: «Фу, щоб я загинув від таких людей!». Однак, ставлячись до них на словах з великою зневагою, він не ризикнув встати до заутрені й піти до церкви.

Наступного дня він [єпископ] віддав розпорядження своїм домашнім слугам і кільком рицарям нести за ним заховану під їхнім одягом зброю, коли йтиме за своїм кліром у церковній процесії. Під час проходження цієї процесії, коли почався звичний при скупченні люду переполох, хтось із містян сприйняв це за початок задуманої змовниками різанини, й, вийшовши із засідки, став голосно вигукувати: «*Комуна, комуна!*», ніби скликаючи цим народ. Оскільки був святковий день, заворушення, що почалося, було легко придушено, проте воно змусило насторожитися противників комуни. Тому єпископ, завершивши служити обідню, викликав з єпископських сіл численні загони селян, укріпив вежі собору й наказав вжити заходів для охорони єпископського обійстя; водночас він, зі скрипом у серці, усвідомлював, що й ці люди не менш ворожі йому, бо вони знали, що купи грошей, обіцяні єпископом королю, будуть витягнуті з їхніх гаманців.

[...]

Розділ VIII. Наступного дня, а саме п'ятого дня Великодня, коли після полудня єпископ з архідияконом Готьє обговорювали питання про збір грошей з містян, раптом у місті зчинився галас

і почулися вигуки: «*Комуна!*». Численні загони містян, озброєних мечами, гострими секирами, луками, сокирами, кийками й списами, через храм Присноблаженної Діви Марії проникли на єпископське подвір'я. При першому ж повідомленні про цей натиск містян сеньйори, які поклялися єпископові надати допомогу, якщо він потребуватиме її під час нападу на нього, стали сходитися до нього з усіх боків...

Відтак зухвалий натовп повів атаку на єпископа, створюючи при цьому страшний гардимер перед стінами єпископського палацу; єпископ з кількома людьми, які надали йому допомогу, за можливості відбивав атаку, обсипаючи камінням і стрілами нападників. І в цьому випадку, як і раніше, він виявив найбільший бойовий запал, але оскільки він неналежним чином взявся за світський меч, то від цього меча й загинув. Не маючи, зрештою, сили відбити відчайдушні атаки міського люду, він, переодягнувшись у вбрання одного зі своїх слуг, втік у підвал під храмом і сховався в невеликому приміщенні, наповненому винними діжками, вхід до якого завалив один, відданий йому, слуга. Годрі вважав себе у надійному прихистку. Містяни снували туди-сюди, шукаючи, де б він міг бути, і вголос називали його не єпископом, а шахраєм; вони схопили одного з юнаків, що прислужував йому, але не могли похитнути вірності цього слуги й випитати в нього те, що їм хотілося. Тоді вони дістали іншого єпископського слугу і за знаком цієї віроломної людини здогадалися, де треба шукати єпископа. Увійшовши тоді до підвалу й, усюди нишпорячи, нарешті таки знайшли єпископа ось у який спосіб.

Був якийсь лиходій Тейдего із сервів монастиря св. Вінцента, давній слуга й прикажчик сеньйора Енгерана де Кусі, який контролював збирання мита біля мосту... Він неодноразово захоплював невеликі каравани мандрівників і, відібравши від них усе майно, скидав їх у річку і топив, щоб вони ніколи не змогли протестувати проти його дій... Потрапивши в немилість до Енгерана, він повністю перейшов на бік комуни в Лаоні. Як раніше,

він ніколи не щадив ні ченця, ні клірика, ні іноземця, не зважав ні на статъ, ні на вік, так і тепер він міг убити єпископа. Лідер і призвідник цього злочинного починання, який проявляв до єпископа, порівняно з іншими [містянами], щонайлютішу ненависть, усіма силами намагався відшукати притулок єпископа.

Коли під час пошуків містянами єпископа в кожній з діжок Тейдего зупинився перед тією, в якій сховався Годрі, ті, які його шукали, вибили дно цієї діжки й стали наполегливо пізнавати, хто в ній знаходиться. І коли єпископа ледь не вдарили палицею, він насилу розкрив вуста, що помертвіли від страху, і промовив: «Тут бранець».... І ось єпископа, хоча й грішника, але все ж таки помазаника Божого, витягують за волосся з діжки, завдають йому безліч ударів і виводять зі сховку у вузький провулок біля воріт подвір'я, перед будинок капелана Годефрау. Попри те, що Годрі дуже жалібно благав про милосердя, висловлював бажання присягнути містянам у тому, що він заплатить їм велику суму грошей і залишить рідну країну, всі у відповідь запекло ображали його, а один, на ім'я Бернар і на прізвисько де-Брюер, піднявши гостру сокиру, люто розкріїв череп цій грішній людині, але все ж таки святителю. Єпископ, підхоплений на руки, перш ніж упав на землю, отримав від іншого містянина удар по обличчю, нижче очей, по перенісся, й упав за мертво. Покінчивши з ним, перебили йому гомілки й завдали безліч ран. А Тейдего, побачивши перстень на пальці того, хто за життя був єпископом, і, не в змозі його зірвати, відрубав мечем палець померлого й схопив обручку. Потім обібране догола тіло Годрі було кинуте в закуток перед будинком його капелана. Боже мій, хто б з'ясував достеменно, скільки чулося насмішкуватих слів від перехожих на адресу розпростертого на землі тіла [Годрі], скільки грудок землі та пилу було накидано на труп!

Розділ X. ...Тіло єпископа, що лежало оголеним на землі (...) з вечора п'ятого дня Великодня до третьої години наступного дня, за розпорядженням магістра [Ансельма] було нарешті піді-

брано, вбрано відповідно до сану й перенесено до монастирського храму св. Вінцента... Після перенесення тіла єпископа до храму не було здійснено жодної похоронної служби, яка відповідала б, не скажу єпископу, а будь-якому християнинові. Могила для його поховання була вирита наполовину... Поховальники єпископа були погано налаштовані проти покійного..., а присутні містяни, безперечно, спонукали їх до того, щоб вони, можливо, ще мерзенніше поводитися з нещасним тілом...

...Рауль, архієпископ Реймський, прибув у Лаон, щоб відновити храм. Він вирушив до монастиря св. Вінцента і відслужив там урочисту месу за упокій душ єпископа та його однодумців, з ним загиблих, хоча вже багато днів минуло після їхньої смерті...

Мудрий і поважний архієпископ, розпорядившись, щоб останки деяких убійних були належним чином упокоєні й, відслуживши божественну месу за упокій усіх, серед ридань і тяжкого смутку їхніх родичів та однодумців, перервав богослужіння, щоб виголосити проповідь на тему про заснування цих огидних комун, у яких серви, всупереч усякому праву й справедливості, силою звільняються від законної влади своїх сеньйорів...

Guibertus abbas de Novigento. De vita sua sive Monodiarum, libri III. Migne J.P. Patrologiae Cursus Completus, Series Latina. Vol. 156. Col. 921 – 933.

3. Із Хартії французького короля Людовіка VI Товстуну жителям міста Лаона (26 серпня 1128 р., Комп'ень)

У 1128 році, через 16 літ після описаних Гвібертом Ножанським подій, наступник Годрі на єпископському престолі, побоюючись нового спалаху невдоволення лаонців, змушений був погодитися на заснування комуни. Король Людовік VI Товстун затвердив відповідну хартію. Однак особливістю цього документу є те, що тут не вживається слово комуна, яке нагадувало

про нещодавні жорстокі події. Воно замінено словосполученням «постанова миру» (*institutio pacis*).

В ім'я святої та нероздільної Трійці, амінь. Божою милістю Людовік, король французів, оголошуємо всім нашим відданим, як майбутнім, так і нинішнім, таку мирну постанову (*institutionem pacis*), яку, за порадою та за згодою наших вельмож і лаонських громадян, ми запровадили в Лаоні, а саме:

1. Від Ардона¹⁰ аж до Броліума, з тим, що в ці межі входить поселення Люльї, а також усі виноградники й гірська місцевість, ніхто не має права без дозволу судді затримувати за провини ні вільних людей, ні сервів.

3. Якщо хтось якимось чином образить клірика, рицаря чи купця – місцевого чи чужого, і якщо кривдник із цього самого міста, він має бути викликаний до суду протягом чотирьох днів, з'явитися перед мером і присяжним та або виправдатися в обвинуваченні, що висувається проти нього, або пристати на те, до чого його присудять; якщо він не захоче виконати останнє, то повинен бути вигнаний із міста разом із усіма своїми домочадцями (за винятком найманців, які, якщо не захочуть піти разом із ним, не будуть до цього примушені); йому не буде дозволено повернутися доти, доки він не загладить відповідним чином свою провину.

15. Колишні злочини, вчинені до зруйнування міста або до запровадження цієї постанови миру, прощаються цілком, за винятком тринадцяти осіб (далі наведено їхні імена); крім цих осіб, якщо хтось, вигнаний із міста за колишній злочин, захоче повернутися, нехай віддадуть йому все, що йому належало, якщо буде доведено ним, що це його непродана та не віддана під заставу власність.

16. Постановляємо також, щоб люди, які підлягають оподаткуванню, сплачували своєму сеньйору оброк (ценз) без жод-

¹⁰ Маленька річка поблизу Лаона

ного надлишку; якщо вони не сплатять його до встановленого строку, нехай сплатять штраф за законом, за яким вони живуть; нехай вони виконують вимоги своїх сеньйорів не інакше, як добровільно. Але сеньйорам надається право притягувати їх до суду за вчинені ними злочини і стягувати з них те, що буде присуджено.

17. Люди [громади] миру, за винятком слуг церкви й знатних осіб, які живуть у межах усталеної [громади] миру, можуть брати собі дружин з будь-якого стану; щодо слуг церкви, які знаходяться поза межами цієї [громади] миру, або вельмож, які проживають на її території, то їм дозволено одружуватися лише за згодою своїх сеньйорів.

19. Ми повністю скасовуємо право мертвої руки.

23. Крім того, нехай жоден чужинець з тих, які платять оброк церкві, або з міських рицарів не буде прийнятий до [громади] миру без згоди свого сеньйора; якщо ж хтось за невіданням буде прийнятий без такої згоди сеньйора, то дозволено йому буде протягом п'ятнадцяти днів з доброї волі безневинно забратися [звідси] з усім своїм майном.

24. Кожен, хто буде прийнятий у цю [громаду] миру, повинен протягом року або збудувати собі дім, або купити виноградник, або мати в місті стільки рухомого майна, щоб могли задовольнити правосуддя, якщо він випадково подав би привід до будь-якої скарги проти себе.

25. Якщо хтось заперечуватиме, що чув міський виклик в ополчення, нехай він доведе це свідченням ешевенів¹¹ або очиститься підняттям руки на знак присяги.

31. Якщо хтось із вельмож цього регіону завдасть шкоди людям [громади] миру і не надасть їм необхідну компенсацію, то нехай його люди, знайдені в межах [громади] миру, будуть затримані разом зі своїм майном, у відшкодування за заподіяний

¹¹ Ешевені – посадові особи в містах Північної Франції, які виконували судові й адміністративні функції.

ним збиток, суддею тієї території, на якій вони будуть взяті для того, щоб таким чином і люди [громади] миру зберегли свої права, та й суддя також не втратив своїх прав.

32. Отже, за ці благодіяння та ще за багато інших щедрот, дарованих нами за нашим королівським благоволінням містянам, люди цієї [громади] миру уклали з нами таку угоду: що, не рахуючи (потреб) нашого королівського двору, походів та кінної служби, вони будуть забезпечувати нам три рази на рік нічліг, якщо ми приїжджатимемо в місто; або натомість сплатять двадцять ліврів, якщо ми не приїжджатимемо.

33. Отже, ми затвердили всю цю постанову не на шкоду прав наших власних, єпископа, церкви і тих вельмож, які мають законні та особливі права в межах цієї [громади] миру; і якби люди цієї [громади] миру порушили чимось право наше, єпископа, церкви чи міських вельмож, вони могли б без подальших наслідків упродовж п'ятнадцяти днів спокутувати [сплатою] пені порушене ними право.

Recueil des actes de Louis VI roi de France (1108 – 1137). Éd. Jean Dufour et Robert-Henri Bautier. Vol. 2: 1126 – 1137 et appendices, Paris, 1992. N°277.

4. Із хартії міста Сент-Омера (14 квітня 1127 р.)

Я, Вільгельм, з Божої милості граф Фландрії¹², не бажаючи заперечувати проти звернення містян Сент-Омера¹³, ... даю їм на віки вічні права та звичаї й наказую, щоб вони залишалися незмінними, а саме:

¹² Вільгельм Клітón (фр. *Guillaume Cliton*; 1102 – 1128) – син герцога Нормандії Роберта Куртгеза і претендент на престол Англії та Нормандії, граф Фландрії з 1127 р. Його прізвисько походить від лат. *Clito*, що означає – людина королівської крові, принц.

¹³ Сент-Омер – місто на півночі Франції в департаменті Па-де-Кале.

1. Щоб я забезпечив їм мир відносно будь-кого; щоб я підтримував їх і боронив як своїх людей, без усякої прихованої думки, та щоб я дозволяв відповідний суд ешевенів між ними й будь-якою людиною, навіть якщо йдеться про мене, а для самих ешевенів щоб я встановив ту свободу, яку найкращою мірою мають ешевени на моїй землі.

2. Якщо хтось із містян Сент-Омера дасть у борг комусь свої гроші, й той, кому вони позичені, добровільно виявивши згоду перед належними людьми, спадковими мешканцями того ж міста, ... не заплатить гроші у встановлений термін, то має бути затриманий або він сам, або його майно, допоки не поверне всього боргу; якби він не захотів платити чи заперечував існування подібної угоди і був би в цьому викритий свідченням двох ешевенів, то його слід затримати, допоки не сплатить борг.

3. Якщо проти когось із містян буде розпочато ким-небудь справу про порушення християнського закону, нехай він не йде з міста Сент-Омера в інші місця шукати правосуддя, але нехай шукає його в цьому ж місті в особі єпископа або його архідиякона...

4. Я дарую їм свободу, яку вони мали за часів моїх попередників. А саме, щоб сент-омерці в жодному разі не йшли в похід за межі свого міста, за винятком того випадку, коли вороже військо вчинить напад на територію Фландрії; тоді вони повинні будуть боронити мене та мою землю.

5. Усіх, хто входить у їхню гільдію і має відношення до неї, проживаючи за мурами міста, я звільняю від мита в порту Діксмюде та Гревелінген і на всій землі Фландрській і звільняю їх з-під дії берегового права¹⁴. А в Бапомі встановлюю для них таке ж мито, яке платять аррасські містяни.

6. Хто б із них не вирушив на землі імперії¹⁵ у своїх торгових справах, не повинен примушуватись ніким з моїх людей до сплати ганзи.

¹⁴Тобто права власника присвоювати собі все, викинуте морем на берег.

¹⁵Тобто Священної Римської імперії.

8. На всіх ринках Фландрії, якщо хтось заявить на них [торговців] скаргу, нехай її розгляне суд ешевенів...

9. Усіх, хто живе і потім житиме за мурами Сент-Омера, я звільняю від подушного оброку та від платежів фогтові¹⁶.

11. Крім того, вони просили короля Франції і Рауля де Вермандуа¹⁷, щоб усюди в їхніх землях, куди б не прийшли сент-омерці, вони були б вільні від будь-яких ринкових, транзитних і подорожніх мит...

12. Я наказую, щоб їхня комуна, яку вони створили, присягнувши, й надалі існувала, й нікому не дозволю розпустити її, а також даю їм усілякі права на правосуддя за найкращими зразками того, як ці справи розглядаються на моїй землі, тобто у Фландрії.

20. Якщо якийсь чужоземець нападе на когось із містян Сент-Омера, образить його або скривдить, або ж насильно забере від нього його майно,... самі містяни разом покарають його за образу їхнього побратима; і якщо при здійсненні цієї кари буде зруйнований або спалений будинок, або хтось буде поранений або вбитий, той, хто вчинив цю відплату, аж ніяк в такому разі не ризикуватиме ні своїм життям, ні майном, і не накличе на себе цим мою немилість...

Зберігати цю комуну і виконувати вказані вище звичаї та угоди дали завірення й обіцянку з клятвенним підтвердженням цього: Людовік, король франків¹⁸, Вільгельм, граф Фландрії (далі йдуть 23 підписи феодалів, серед яких і Рауль де Вермандуа). Затверджений цей привілей і клятвенно скріплений графом Віль-

¹⁶ Фогт – посадова особа у Франції та Німеччині, яка виконувала судові, поліцейські, а також фіскальні функції на території поширення імунітету.

¹⁷ Мабуть, ідеться про Рудольфа (Рауля) I на прізвисько Хоробрий і Одноокий (фр. Raoul I de Vermandois, бл. 1094 – 1152) – графа Вермандуа і Валуа, внука французького короля Генріха I та Анни Ярославни.

¹⁸ Тобто французький король Людовік VI Товстун, сюзерен графа Фландрії.

гельмом та названими вище баронами в рік від Різдва Христового 1127, 14 квітня.

Giry A. Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle. Paris: Vieweg, 1877. P. 371 – 375.

5. Із Хартії міста Сент-Омера (1168 р.)

16. Убивця людини в місті Сент-Омер, схоплений та викритий у цьому злочині, ніде не врятується від кари...

17. Якщо хтось у межах міста поранить зброєю людину й буде викритий свідками, нехай заплатить десять ліврів: третину пораненому, третину каштелянові та третину комуні на укріплення міста.

21. Хто в межах заповідної милі поранить людину зброєю і буде викритий у цьому двома свідками, дасть 100 су¹⁹. Якщо ж уб'є, то дасть десять ліврів: 100 су каштеляну та 100 су комуні на укріплення міста.

23. Встановлено також мир для кожного купця, який приходить на ринок: щоб він, прийшовши на ринок, був у безпеці зі своїми товарами і був у безпеці на зворотному шляху. Цей мир не поширюється на тих, які можуть бути звинувачені або в лихварстві, або в іншій наживі коштом містян. А якщо хтось чинитиме комусь перешкоди на шляху на ринок чи з ринку, або забере його товари, або самого візьме в полон і це доведуть двоє свідків, повинен відшкодувати власнику вартість заподіяної йому шкоди та, крім цього, має сплатити десять ліврів, як вище написано.

29. Якщо серв якого-небудь сеньйора стане містянином, його не можна буде схопити в місті, і коли який-небудь сеньйор захотів би взяти його до себе як власного слугу, то нехай приведе його найближчих спадкоємців, його дядьків і тіток по матері

¹⁹ Су – мідна монета, або монета, виготовлена зі срібла низької проби; 20 су складали один лівр. Див. прим.9.

для з'ясування цієї справи; якщо ж цього не зробить, то повинен відпустити його на волю.

35. Крім того, встановлюю дуже міцний мир як для всіх тих, хто їде з міста, так і для тих, хто повертається до нього, хоч би який бан²⁰ довелося для цього пустити в хід. І якщо хто-небудь порушить цей мир якимось чином, то буде змушений підкоритися тому ж закону, який встановлений для тих, хто порушує мир у місті. Однак ми робимо виняток із цього закону для мерів і присяжних, обов'язком яких є зібрати людей і зорганізувати їх, коли вони виступають проти ворогів. А хто, почувши сигнал, який проголошує бан комуни, не приєднався б до інших співгромадян без дозволу прокурора або двох присяжних, повинен заплатити 6 су.

44. Встановлено також і клятвою підтверджено присяжними міста, що містяни ні в чому не поступляться своїми правами ні на користь сеньйора, ні родича, ні друга, ні з приязні, ні зі страху.

45. В разі, коли який-небудь чужоземець захотів би набути право сент-омерського громадянства, за згодою на те комуни заплатить 20 су.

50. Якби сталося в місті чи передмісті тяжке порушення миру, відповідальність за це покладаю не на комуну, а на винуватця злочину, і до того ж, лише в міру вчиненого ним.

51. Якщо ж я притягну до відповідальності містян за порушення моїх прав, нехай моя справа з ними буде вирішена на підставі цього письмового документа та судом їхніх ешевенів та присяжних.

Giry A. Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle. Paris: Vieweg, 1877. P. 387 – 392.

²⁰ Бан (нім. Bann, франц. ban) – у Західній Європі термін середньовічного права, що означав, зокрема, право очільника держави здійснювати вищу владу: судову (судовий бан), військову – збирати ополчення та командувати ним (військовий бан), адміністративну в укріпленому місті (бурговий бан) та ін. У раннє Середньовіччя бан належав королю та державним посадовим особам, у період феодалної роздробленості перейшов до окремих феодалів.

6. Із Хартії міста Бомона в Аргонні (1182 р.)

Хартія м. Бомона в Аргонні²¹, надана жителям міста в 1182 р. архієпископом Реймським Вільгельмом (фр.Гільйомом) Шампанським (1176 – 1202), була дуже популярною в середні віки. Вона стала зразком для грамот, що надавалися містам у північній Франції та Бельгії. За зразком грамоти Бомона, звільнення від сеньйоріальної залежності здобули понад 500 містечок. Активне поширення цієї хартії пояснюється двома причинами: 1) крім особистої свободи, містяни отримували виборний орган самоврядування – присяжних та мера; 2) але водночас хартія не створювала міст-сеньйорій і залишала непорушними, з політичного погляду, відносини залежності між містянами та сеньйором.

Вільгельм, Божою милістю єпископ Реймський, кардинал Римської церкви в ім'я св. Собіни, улюбленим нашим чадам, нашим вірним, меру та присяжним та іншим мешканцям Бомона, як нинішнім, так і майбутнім, – вітання. Оскільки те, що має отримати назавжди непохитну силу й не підлягати ні знищенню, ні будь-якій зміні, слід закріпити письмово, то ми вважали за необхідне цією грамотою сповістити, що ми в нашій землі заснували нове місто, яке назвали Бомон, і надали йому такі звичаї та вольності:

1. Отже, улюблені в Христі чада й наші вірні, ми постановляємо та даруємо вам на вічні часи, що містянин, у якого в місті будинок чи за стінами міста город, буде платити нам щорічно 12 деньє²², а саме: 6 деньє на день Різдва Христового та 6 деньє на день св. Іоанна Хрестителя; а хто не заплатить шести деньє через три дні після зазначеного терміну, той повинен буде заплатити два су штрафу.

²¹ Нині це муніципалітет Бомон-ан-Аргонн у Франції в департаменті Арденни.

²² Деньє – дрібна давньофранцузька монета, що походила від давньоримського денарія. В середні віки 12 деньє складали 1 су. Див. прим.19.

2. Дозволяється всім вам і всім іншим, що там проживають, купувати та продавати все, що захочете, вільно й спокійно, не сплачуючи мита з вина та торгового мита.

3. Із кожного покосу луки щорічно, в день св. Ремігія, сплачуватимете нам 4 деньє.

4. Із обробленої землі ми будемо отримувати з кожних 12 снопів – два; тоді як із землі щойно освоєної братимемо з 14 снопів тільки два.

5. Ми також поставимо печі, які будуть нам належати, й ви приноситимете в силу баналітету ваш хліб для випікання й платитимете з 24 хлібів одну хлібину.

6. Також ми побудуємо млини, й ви приходитиме на цей млин або на млин Stanna в силу баналітету, та з 12 сетє зерна ви будете платити один, нічого не даючи борошном.

7. Якщо хтось буде звинувачений у несправному платежі десятини чи оброку натурою (terragium), або в порушенні млинового чи пічного баналітету, нехай очиститься власною присягою.

8. Ми даруємо вам право вільного користування водами та лісами...

9. У цьому місті, за загальною згодою всіх вас, будуть призначені присяжні; також мер, який принесе нам присягу вірності й відповідатиме перед нашими посадовими особами за прибутки та оброки з міста. Але ні мер, ні присяжні не займатимуть своїх посад більше року інакше як за загальною згодою всіх.

41. Якщо хтось із мешканців міста вдарить чужу людину, заплатить 60 су, а якщо чужинець вдарить містянина, то заплатить стільки ж: меру 12 деньє, присяжним 12 деньє, потерпілому 10 су, решту – сеньйору.

48. Якщо хтось сховається за стінами міста від якогось злочину, крім крадіжки та вбивства, він буде прийнятий під захист міської [громади] миру й залишиться там доти, доки йому не буде надано іншого притулку; і якщо він захоче, то може виправдатися від звинувачення у вбивстві та пограбуванні.

50. Якщо хтось не може сплатити штраф за вищезгадані злочини, від нього відбирають його майно та виганяють його на один рік та один день із міста; якщо після закінчення року та одного дня він захоче повернутися, він заплатить штраф за злочини на розсуд присяжних.

55. З усіх штрафів, які ми та наступники наші, архієпископи Реймські, візьмемо з міста Бомона, містяни отримають половину для підтримки міських укріплень, для чого вони оберуть двох вірних присяжних, а ми призначимо нашого сержанта як третього, й ці троє цю половину витрачатимуть сумлінно на утримання міських укріплень. І що буде постановлено розпорядженням мера й присяжних, і сорока уповноважених містян на славу та на користь міста, то залишиться непорушним. І якщо хтось протидіятиме, заплатить 12 деньє, сеньєру 6 деньє й гарнізону міста 6 деньє, а їх постанова матиме законну силу.

56. Містяни братимуть участь у військових походах архієпископа, але так, щоб наступного дня вони могли повернутися до Бомона.

57. Архієпископ надаватиме дозвіл на загальні судові зібрання тричі на рік зі сплатою кожного разу по п'ять су. Мер та присяжні, поки вони обіймають посади, звільняються від сплати податку з одного будинку та з одного саду.

Прагнучи, щоб усі ці постанови мали законну силу й залишалися непорушними, ми підтверджуємо їх як змістом цієї грамоти, так і авторитетом нашої печатки. Ми ухвалюємо й під загрозою анафеми забороняємо будь-кому противитися цим нашим постановам, не порушуючи ні в чому церковних законів і авторитету Святого Престолу.

Дано в рік 1182 р. після Р. Хр. Писано рукою нашого канцлера Ламбіні.

Le Tiers État d'après la charte de Beaumont et ses filiales, par Édouard Bonvalot. Paris: Picard, 1884. P.98 – 119.

7. Хартія, надана місту Гамбургу (1189 р.)

Ми, Адольф²³, Божою милістю граф [Голштинії], ... оголошуємо всім, ... що Вірад Бойценбурзький отримав від нас за спадковим правом місто Гамбург²⁴, що лежить на річці Альстер, а також приміську землю до половини річки Альстер для вільного заселення на основі права ринку, щоб він разом зі своїми поселенцями, яких він туди приведе, облаштував гавань, придатну для відвідування різними людьми з навколишніх земель. А щоб ця місцевість була затребуваною, ми надаємо ділянки під вільне заселення на основі Любецького права, а також озеро і острів на Альстері, а також пасовища і ліси в спільне користування з місцевим селянством. Разом з тим, ми бажаємо, щоб ці поселенці (*coloni*) були вільні від будь-якого мита у всіх бургах, містечках і містах або будь-яких інших місцях, що належать до наших володінь. А з приводу суду так: де б хто не згрішив, щодо нього застосовуються положення права Любецького. Крім того, всі судові прибутки наші ми надаємо на три роки мешканцям цього бурга, за винятком випадків, що загрожують руці чи голові. А через три роки все те, що надумає отримувати з судочинства на свою користь вищезгаданий Вірад або його наступник, надходитиме йому, за винятком справ, що загрожують руці та голові, з чого він отримуватиме третину. Крім того, усілякий ценз [платіж] за міські ділянки ми навіки прощаємо означеним вище мешканцям. Двічі на рік проходитиме в них ринок [ярмарок], а саме в день Успіння²⁵ і на [день] св. Віта²⁶,

²³ Адольф III (нім. *Adolf III*; 1160 – 1225) – граф Шауенбурга з 1164 і граф Гольштейна в 1164-1203 роках.

²⁴ Гамбург – велике портове місто на півночі Німеччини. Нині Гамбург разом із найближчою округою становить федеральну землю на півночі Німеччини.

²⁵ День Успіння Пресвятої Богородиці відзначається 15 серпня за Григоріанським календарем.

²⁶ День св.Віта відзначається 15 червня за Григоріанським календарем.

крім торговища, яке відбуватиметься щотижня в день, який буде визначено нашим указом.

Щодо всього цього ми даємо грамоту Віраду і його поселенцям, щоб у майбутньому все вищесказане не забувалося і не порушувалося, а також урочисто обіцяємо взяти на себе половину витрат при клопотанні за [надання] іншої грамоти: від пана нашого імператора.

Hamburgisches Urkundenbuch. Erster Band / Herausgegeben Johann Martin Lappenberg. Hamburg, Perthes, Besser & Mauke, 1842. P. 252 – 253.

8. Звичаї та вольності міста Монпельє (1204 р.)

Місто Монпельє²⁷ має лише одного сеньйора, який управляє своїм народом і, таким чином, оберігає його честь. Він докладает всілякі зусилля для того, щоб призначити балії для Монпельє з наймудріших і найсправедливіших людей своїх, притому з людей тільки Монпельє, після спільної наради з прюдомами цього міста. Цей балії не підпорядковується жодному іншому балії і не зобов'язаний ані йому [іншому балії] звітувати, ані звертатися до нього за якоюсь порадою, але повинен звітувати тому, кого призначить сеньйор.

І цьому балії повинні підкорятися і всі інші балії [...], і під його наглядом вершити суд; і разом з балії у своїй курії сеньйор призначає куріалів – чесних та мудрих людей з-поміж мешканців цього міста; цьому балії і куріалам він даватиме платню з власних коштів, оскільки вони, залишаючи всі інші справи, повністю будуть прикріплені до курії і щодня перебуватимуть у курії та суді. І вони, у присутності народу, під присягою над святим Євангелієм повинні дати обіцянку сеньйору, що ні вони самі і

²⁷ Монпельє – місто та муніципалітет на півдні Франції, адміністративний центр департаменту Еро.

ніхто інший з них – чоловік чи жінка – не прийматимуть жодних подарунків, і заздалегідь їм це не повинно бути обіцяно, і самі вони не повинні обіцяти, що приймуть подарунки від будь-якої особи, якій доведеться мати судову справу в той час, коли вони будуть перебувати в курії; і що вони за законом, чесно і сумлінно, відповідно до звичаю курії, розглядатимуть, перевірятимуть і вирішуватимуть позови та претензії, і судитимуть кожного – як бідного, так і багатого, і пильнуватимуть його права.

1. Все те, що вчинить балї, сеньйор вважає таким, що зберігає силу назавжди.

6. Сеньйор міста Монпельє не повинен мати балї єврея для будь-яких своїх справ, що стосуються прибутків.

8. Обману сеньйор не допускає і карає [за обман].

9. Позикодавці або лихварі, які позичають гроші за гроші [за відсотки], у свідки не допускаються.

11. Жителі міста Монпельє, якби тільки вони забажали, можуть продавати будь-яке своє майно і виручені гроші можуть взяти з собою й поїхати без перешкод, куди б вони захотіли. А сеньйор повинен надати їм, їхньому майну та сім'ї охорону в дорозі на всій своїй землі та у всьому своєму володінні, а на все, що вони забажають продати, сеньйор повинен отримати лаудемій²⁸ [...].

14. Хто купує в Монпельє будинок або незабудовану ділянку землі, дає сеньйору у вигляді мита [за дозвіл] п'яту частину [вартості покупки], наприклад, якщо продавець отримує 100 солідів²⁹, то покупець дає сеньйору 20 солідів; але при цьому допускається максимальна знижка.

18. Несправедлива, заборонена торгівля хлібом, вином, сіном та іншими предметами зовсім не допускається в Монпельє, але хто має для продажу їстівні запаси, може вільно й у будь-який час продавати їх; і всім дозволяється безперешкодно скрізь

²⁸ Лаудемій (laude – фр.) – мито на користь феодала за право торгівлі на ринках і ярмарках.

²⁹ Солід – срібна монета.

там [у Монпельє] заробляти та законно реалізовувати свій промисел.

47. Кожен житель Монпельє повинен сплачувати платежі й податки зі свого будинку чи приміщення, скільки б вони не коштували, багато чи мало, і балї Монпельє повинен обкласти той будинок або те приміщення на свій розсуд, якщо сеньйор матиме тут [право] лаудемію...

48. Якщо хтось ухилиться від сплати податку за свій будинок або за якусь свою почесну посаду, яку отримано від сеньйора Монпельє або від його васалів, навіть, якщо вона дісталася йому давніше, він не підлягає гонінням, але сплачує суму заборгованості.

50. Біля річок та на луках для своєї особистої чи суспільної потреби всі можуть збирати пісок, промивати та сушити сукно; ніхто не може цьому перешкоджати, посилаючись на будь-який акт придбання, вчинений з цією метою, або на тривале користування.

51. Ловити рибу дозволяється всім.

88. Сеньйор Монпельє має право вимагати від мешканців міста, які нині тут проживають, і майбутніх, виконання військової та кінної повинності тільки в разі злочинів або образ, завданих містянам або верховній владі, або землям Монпельє, за які злочинець не бажає нести відповідальність; тоді жителі виконують цю кінну повинність відповідно до давнього звичаю Монпельє.

122. Понад те, сеньйор Монпельє повинен дати клятвенну обіцянку, що дотримуватиметься справедливості і законності до всіх загалом і до кожного зокрема, як до бідного, так і до багатого, яким доведеться вести позов у його курії, відповідно до настанов і звичаїв, вказаних тут, або, в разі відсутності таких, відповідно до норм права...

Giraud Ch. Essai sur l'histoire du droit francais au moyen age. Pieces justificatives. Tome premier. Paris, Leipzih, 1846. P. 47 – 79.

9. Із міського права, наданого імператором Фрідріхом II Штауфеном місту Гослару (13 липня 1219 р.)

1. Кожен, хто проживає в місті Гослар³⁰ і ніким за життя не викритий у невільницькому стані, після смерті ніким не може бути названий сервом, і ніхто не посміє повернути його в невільницький стан.

2. Якщо ж якийсь чужинець увійде в це місто для проживання й перебуватиме в ньому рік і день так, що ніхто не звинуватить та не викрие його в невільницькому стані, нехай зрадіє він свободі, що є спільним надбанням інших містян, а після смерті ніхто хай не наважиться висунути щодо нього претензії як до свого серва.

Keutgen, F. Urkunden zur Städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin: E. Felber, 1901. № 152. P. 179. (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte; band 1).

10. Із присяги при прийнятті в громадянство міста Кельна (близько 1355 р.)

Ось у чому мають присягати ті, яких наново приймають у бюргери Кельна³¹:

1. [...] Вони повинні присягати в тому, що будуть вірні та віддані Раді та місту Кельну, і стоятимуть за його добро й охоронятимуть його від усякого зла, за [...] своїм розумінням.

2. Також будуть виходити на поклик набатного дзвону, й матимуть власне повне спорядження на благо Ради та міста Кельна.

³⁰ Гослар – місто в Німеччині, районний центр, розташований у федеральній землі Нижня Саксонія.

³¹ Кельн – місто в Німеччині, у федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія.

3. А коли вони принесуть таку присягу, то можуть набути громадянство [стати повноправними бюргерами] з усіма свободами, які мають інші бюргери. Якщо виявиться при цьому, що хтось із них уже три роки жив у Кельні і мав свій будинок, то нехай внесе 6 гульденів³² повної ваги; а якщо виявиться, що він тут був менше трьох років, то нехай внесе 12 гульденів.

4. Далі слід також запитати їх, чи вони не є чийось людьми. І ось, якщо з'ясується, що хто-небудь є таким, і його вимагатимуть повернути протягом року після видачі грамоти на набуття громадянства, то слід віддати його сеньйорові, а його бюргерське звання не повинно надавати йому прикриття.

Keutgen, F. Urkunden zur Städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin: E. Felber, 1901. № 182. P. 245. (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte; band 1).

РЕМЕСЛО В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТАХ. ЦЕХИ

11. Зі Статуту паризьких виробників олов'яного посуду («Книга ремесел»³³, XIII ст.)

1. Кожен, хто хоче бути в Парижі³⁴ виробником олов'яного посуду, може вільно ним бути, аби тільки добре і чесно працював, і він може мати стільки підмайстрів і учнів, скільки схоче.

2. Ніхто з виробників олов'яного посуду не може працювати вночі або у святкові дні, коли все місто святкує; а хто так учинить, зобов'язаний заплатити королю 5 су штрафу, оскільки ніч-

³² Гульден – золота монета, яка карбувалася в Німеччині з XIV ст.

³³ У 1268 р. за розпорядженням французького королівського чиновника Етьєна Буало, який обіймав посаду прево Парижа, було записано звичай сотні паризьких цехів, зведені в «Книгу ремесел».

³⁴ Париж – столиця Франції.

не освітлення недостатнє для того, щоб він міг добре і чесно виконувати своє ремесло.

3. Виробник олов'яного посуду по праву повинен створювати всілякі вироби свого ремесла лише з якісного сплаву, так, як справа цього вимагає; якщо ж зробить інакше, то втратить виріб і сплатить королю 5 су штрафу.

5. Ніхто не може і не повинен продавати старі олов'яні вироби як нові; а коли хто так учинить, винен королю 5 су штрафу.

Les métiers et corporations de la ville de Paris.
XIII siècle. Le livre des métiers, publ. par R. de
Lespinasse et Fr. Bonnardot. Paris, 1879. Titre
XII. P.34 – 35.

12. Зі Статуту паризьких ткачів вовни («Книга ремесел», XIII ст.)

1. Ніхто не може бути в Парижі ткачем вовни, якщо не купить [дозвіл на] ремесло в короля. І його продає від імені короля той, хто купив його в короля, кому дорожче, кому дешевше, на його розсуд.

2. Жоден ткач вовни й ніхто інший не повинен мати майстерні в межах Паризького округу, якщо не вміє сам займатися ремеслом, якщо він не син майстра.

3. Кожен паризький ткач шерсті може мати в своєму будинку два широкі верстати і один вузький, а поза домівкою він не може мати жодного, якщо він не хоче мати його на тих же правах, на яких міг би мати його чужинець.

8. Кожний ткач шерсті в своєму будинку може мати не більше одного учня, але він не може мати його менший термін, ніж протягом чотирьох років служби...

10. Учень може викупитись зі служби, якщо не заперечуватиме майстер, але лише в тому разі, якщо він прослужив чотири роки. Але майстер не може ні продати його, ні позбутися його, якщо він не прослужив чотирьох років.

12. Якщо учень втече від свого майстра через свою безрозсудність або легковажність, він повинен повернути майстрові всі витрати й збитки, які йому заподіяв своєю провиною, з тим, що він може повернутися до ремесла цього майстра, а не до іншого, якщо майстер не захоче його відпустити.

13. Якщо учень покине свого майстра з вини майстра, він або його друг повинні прийти до старшини ткачів і засвідчити це перед ним; і старшина повинен упродовж двох тижнів викликати до себе майстра учня, висловити йому догану і сказати, щоб він належним чином утримував учня як сина шанованої людини, одягав і взував. І якщо він цього не зробить, учневі підшукають іншого майстра.

17. Старшина і двоє присяжних, або троє, або четверо,... повинні дивитись, чи має майстер достатньо майна і знання, щоб узяти учня. І якщо старшина чи присяжні бачать, що майстер, який бере учня, не має відповідних якостей для того, щоб тримати учня, вони можуть взяти з нього чималу та достатню заставу, яка спонукала б його задовольнити потреби учня, щоб учень не втрачав марно часу, а його батько – своїх грошей.

31. Ніхто при виробленні сукна не може класти разом із справжньою шерстю шерсть ягняти, і якщо хтось це зробить, то сплачує 10 су штрафу за кожен сувій [сукна]: половина йде королю, інша половина старшині і присяжним за їх турботу й працю.

32. Усе сукно повинно бути повністю з вовни, і так само добротним як скраю, так і всередині, і якщо воно не таке, то той, кому воно належить, платить за кожен сувій 5 су штрафу, з якого б воно не було верстату; половина йде королю, половина старшині і присяжним за їхню турботу й працю.

47. [Параграф, приписаний на полях]. Ніхто зі згаданого вище цеху не повинен розпочинати роботу раніше сходу сонця під загрозою штрафу, розміром 12 деньє для майстра і 6 деньє для підмайстра, якщо тільки в разі необхідності не потрібно закінчити сувій сукна; і в цьому разі підмайстер може прийти [раніше визначеного часу], але лише протягом одного дня.

48. Нічна служба ткачів полягає в тому, що старшина й ткачі платять 20 паризьких су королю щоночі, коли вони повинні нести варту, і 10 паризьких су тим, які її несуть, як їхню платню, так і платню вартовому Малого та Великого мостів; а також у тому, що вони виставлять по 60 осіб як вартових щоночі, коли повинні нести варту.

49. Старшина цеху ткачів має скликати нічну варту, і тут він вважається королівським службовцем і повинен це робити добре і чесно, відповідно до присяги.

50. Жоден ткач не зобов'язаний нести нічну королівську службу, якщо йому минуло 60 років або ж його дружина народила; і про це він повинен повідомити старшину цеху, який скликає варту від імені короля.

51. Підмайстри-ткачі повинні залишати роботу тільки-но вдарить перший дзвін до вечірні, незважаючи на те, в якій би парафії вони не працювали; але припиняти роботу вони повинні після дзвону до вечірні.

53. Всі згадані вище штрафи мають бути сплачені паризькому прево або його уповноваженому. І з рук прево чи його підлеглого присяжні повинні за свою працю отримати половину, як вище викладено.

Les métiers et corporations de la ville de Paris.
XIII siècle. Le livre des métiers, publ. par R. de
Lespinasse et Fr. Bonnardot. Paris, 1879. Titre
L. P.93 – 101.

13. Зі Статуту золотарів міста Любек³⁵ (XV ст.)

...Хто хоче посісти становище самостійного майстра в цеху, повинен [крім виконання багатьох інших вимог] зробити такі речі: золотий перстень ажурної роботи, англійське зап'ястя,

³⁵ Любек – портове місто на півночі Німеччини.

зап'ястя, що дарується при заручинах, гравійоване і почорнене, і кільце для рукоятки кинджала. Ці речі він повинен надати старшинам і найстарішим членам цеху...

Die älteren Lübeckischen Zunftrollen. Herausgegeben von Carl Wehrmann. Lübeck: Ferdinand Grautoff 1872. P 217.

14. Договір про найм учня кельнським цирульником майстром Михелем (28 січня 1486 р.)

У 1483 р. майстер Михель, який проживає в Дранггассі, взяв учня на ім'я Дерих Смединг з Реклінгаузена, який повинен служити йому 8 років так, як учень зазвичай служить майстрові. Дерих Смединг пообіцяв старшині цеху чесно та щиро служити своєму майстрові ці 8 років, починаючи з вівторка після св. Павла. Були присутні старшини: майстер Зиман з Неєргассе та майстер Клейс з Геймаркта³⁶. Свідками були Петер з Бахараха, Симон з Ейгельштейна, майстер Герар із вулиці св. Северина та майстер Евальд. Клауз Шільдергаз сплатив за навчання.

Die Kölner Zunfturkunden nebst anderen Kölner Gewerbeurkunden bis zum Jahre 1500/ Bearbeitet Heinrich von Loesch. Zweiter band. Bonn: Hanstein, 1907. № 229. P. 45.

15. Свідоцтво, надане цехом золотарів в Аугсбурзі підмайстрові Йозе Голле для подання в цех золотарів у Кельні (25 серпня 1391 р.)

Я, Хунрад Офелін, монетних справ майстер, я, Ганс Цотман, і [я], Хунрад Пейтингер, і я, Хунрад Кунлін, золотих справ майстри, і ми всі спільно, весь цех золотих справ майстрів в Аугсбурзі

³⁶Тобто з Сінного ринку. Інші назви, що зустрічаються в цьому уривку, означають окремі місцевості або невеликі містечка.

зі³⁷, заявляємо цією грамотою всім загалом і нашим друзям із цеху золотих справ майстрів у Кельні зокрема, що Йозе Голле, син покійного Гайнриха Голле, який народився в Аугсбурзі, – чесний золотих справ майстер, що ми всі вважаємо його благочестивим... молодим чоловіком і ніколи нічого іншого про нього не чули. Далі ви повинні знати, що вищезгаданий Йозе походить від законного шлюбу і що він син поважної та благочестивої людини, не цирульника, не музиканта і не волоцюги.

Тому ми просимо всіх вас разом та кожного з вас окремо, щоб ви, якщо вищезазначений Йозе Голле потребуватиме поради, допомоги або заохочення, переважно у справах, що стосуються ремесла, з повною увагою та старанністю надали б йому цю допомогу та підтримку...

На посвідчення та підтвердження чого ми передаємо цеху золотих справ майстрів у Кельні цю грамоту, привісивши до неї печатки чотирьох вищезгаданих осіб за відсутності в цеху золотих справ майстрів в Аугсбурзі власної печатки.

Писано в найближчу після дня св. Варфоломія³⁸ п'ятницю, в рік від Різдва Христового 1391.

Die Kölner Zunfturkunden nebst anderen Kölner Gewerbeurkunden bis zum Jahre 1500/
Bearbeitet Heinrich von Loesch. Zweiter band.
Bonn: Hanstein, 1907. № 433. P. 217 – 218.

16. Із цехового статуту кельнських ткаць шовкових виробів (20 червня 1469 р., 3-й цеховий статут ткаць шовкових виробів)

Наші предки – бургомістри й рада міста Кельна – в рік від Різдва Господнього 1437, у травні місяці, [...] заснували жіночий

³⁷ Аугсбург – одне з найдавніших міст Німеччини, розташоване в землі Баварія.

³⁸ День св. Варфоломія – 24 серпня за Григоріанським календарем.

шовкоткацький цех, затвердили його іншими законами і розпорядженнями та надали зазначеним ткалям статут, скріпивши його міською печаткою...

1. Жодна жінка, яка належить до цього цеху, не має права стати головною майстринею з вироблення шовку, не провчившись та не пропрацювавши три роки в цьому цеху. Навчання вона повинна пройти у головних майстринь цеху ... таким чином, що якщо вона не дійде згоди з однією майстринею, то може продовжити навчання в іншій, але не інакше, як з відома цеху.

[...]

3. Головна майстриня має право тримати при собі одночасно не більше чотирьох учениць..., не враховуючи її власних дітей.

Die Kölner Zunfturkunden nebst anderen Kölner Gewerbeurkunden bis zum Jahre 1500/
Bearbeitet Heinrich von Loesch. Erster band.
Bonn: Hanstein, 1907. № 62. P.163 – 171.

17. Ордонанс для гільдії ткачів Бристоля (1461 р.)

Встановлюється, засновується і заявляється Вільямом Кенінджесом³⁹, мером міста Бристоля⁴⁰, Томасом Кемпсоном, шерифом,⁴¹ і всією Комунальною радою названого міста, що зібра-

³⁹ Онук знатного бристольського купця XIV ст. Вільяма Кенінджеса, який був мером міста у 1389 – 1390 роках.

⁴⁰ Бристоль – портове місто на південному заході Англії.

⁴¹ Шериф – представник королівської влади у графстві. Захищав фінансові інтереси корони, збирав третину судових штрафів на користь короля. Стежив за тим, щоб дотримувалися законів, головував на зборах графства та в суді графства. З XIV ст. судові функції шерифа перейшли спочатку до виїзних суддів, а потім до мирових суддів. Посада шерифа в середні віки була неоплачуваною, тому на неї призначалися великі місцеві землевласники. У 1373 р. Бристоль разом зі статусом графства отримав і свого шерифа. До цього часу місто підпорядковувалося шерифу Глостера.

лася в Гілдхоллі⁴² в 23-й день вересня в 1-й рік правління короля Едуарда VI. Через те, що різні люди гільдії ткачів міста Бристоля постачають сировину, залучають до роботи і наймають своїх дружин, доньок та дівчат, деяких, щоб ткали на їхніх власних верстатах, а інших, щоб працювали з іншими особами названої професії, багато підданих короля, тих, які несуть королівську службу під час воєн і обороняють його землі, досить обізнані у зазначеному ремеслі, бурлакують, не наймаються і не можуть мати роботу, щоб жити. Тому жодна людина гільдії ткачів у межах міста Бристоля з цього дня надалі не повинна постачати сировину або наймати їхніх [членів гільдії] дружин, доньок чи дівчат для заняття ткацтвом на верстатах разом із собою або з іншими особами названої гільдії в межах міста Бристоля. І цього потрібно дотримуватися під загрозою штрафу. Якщо будь-яка людина, яка завдала шкоди зазначеній гільдії і викрита в цьому, буде представлена майстрами гільдії меру, то після перевірки за присутності мера винний має бути оштрафований на 8 пенсів⁴³, половина з чого піде для потреб казначейства Бристоля і половина – як компенсація для названої гільдії...

The Little Red Book of Bristol / Ed. by F.B. Brickley. Vol. II. Bristol, 1900. P.127 – 128.

18. Звернення підмайстрів-кушнірів Вільштетта⁴⁴ до підмайстрів-кушнірів Страсбурга із закликом до страйку (1470 р.)

Ми просимо Вас, дорогі друзі-підмайстри, щоб ви припинили роботу в Страсбурзі до того часу, поки майстри не погодяться

⁴² Гілдхол – 1) приміщення або будинок, де зазвичай збиралися члени гільдії або корпорації; 2) міська громадська будівля. У наведеному документі – міська громадська будівля, де проходили засідання Комунальної ради (ратуша).

⁴³ Пенс – старовинна англосаксонська срібна монета.

⁴⁴ Вільштетт – громада в Німеччині, знаходиться в землі Баден-Вюртемберг.

дотримуватися наших звичаїв і грамот, скріплених печатками. Ми сподіваємося, що ви не підете проти всіх добрих підмайстрів і не дасте себе умовити. Якби це сталося, то підмайстри років 10 – 12 не забули б вам цього... Ми, підмайстри, повинні міцно триматися одне одного, бо майстри інших міст підтримують страсбурзьких майстрів...

Zur Geschichte der deutschen Gesellen-Verbände. Mit 55 bisher unveröffentlichten Documenten aus der Zeit des 14.-17. Jahrhunderts. Von Schanz Georg. Leipzig, Duncker & Humblot., 1877. № 66. P.208 – 209.

ТОРГІВЛЯ

19. Пограбування купців феодалами (з грамоти 1076 р.)

Я, Ландрик Товстун, ... якихось купців з Лангра⁴⁵, коли вони йшли через мою землю, захопив [у полон] і товари від них забрав, але після умовляння єпископа Лангрського й старців Ключніських лише частину [товарів] затримав, решту ж зазначеним купцям повернув... і уклав з ними угоду, щоб надалі платили мені щорічно данину і землею моєю вільно проходили. А цей гріх породив і інший гріх – з усіх, хто проходить моєю землею в торгових справах або [просто] на богомілья, почав стягувати побори, що серед люду називаються митом...

Flach J. Les origines de l'ancienne France. I. Le régime signerial (X^e et XIe siècles). Paris: L.Larose et Forcel, 1886. P.424 – 425.

⁴⁵ Лангр – місто на березі річки Марна у французькому департаменті Верхньої Марни.

20. Статути роздрібних торгівців сукном у Кельні: зі Статуту, наданого їм «Братством багатих»⁴⁶ (XIII ст.)

Пропонована грамота була заново написана в 1247 р. на початку червня⁴⁷.

Нехай буде відомо як майбутнім, так і нинішнім братам, що ми, кельнські торгівці сукном уроздріб [...] маємо такі права, надані нам Будинком бюргерів і Братством багатих.

1. Той, хто бажає набути прав нашого братства, повинен, якщо наша влада вважатиме його прийнятним, внести не менше 2 марок⁴⁸. Не є винятком той випадок, коли його батько був членом нашого братства, тоді він [син] набуває прав члена за 1 марку.

[...]

3. Забороняється будь-кому з братів брати собі в компаньйони для угод купівлі-продажу особу, яка не стала попередньо членом братства.

4. Ті, які торгують полотном уроздріб на ринку, набувають права нашого братства не менше, ніж за марку. Не є винятком випадок, коли батько був членом [братства]; тоді наша влада може проявити до нього поблажливість.

5. Ті, які продають та купують сукно цілими сувоями, також набувають права братства не менше, ніж за марку; але якщо батько зазначеної особи був членом братства, то ми проявляємо до неї таку ж поблажливість, як і до інших.

[...]

⁴⁶ У цей період «Братство багатих» було одним із органів комунального управління Кельна, головна функція якого полягала в нагляді за цехами. Воно збиралося у так званому Будинку бюргерів.

⁴⁷ Тобто Статут 1247 р. є копією або переробкою більш давнього статуту.

⁴⁸ Марка – срібна монета.

7. Якщо якийсь бюргер чи хтось чужий захочуть вступити в братство, то наша влада, оскільки ці особи прийнятні для неї, визначає умови прийому⁴⁹.

8. Оголошуємо, що через давню постанову забороняється братам приводити... на суд нашої влади сторонніх людей, які не торгують разом з нами...

Die Kölner Zunfturkunden nebst anderen
Kölner Gewerbeurkunden bis zum Jahre 1500/
Bearbeitet Heinrich von Loesch. Erster band.
Bonn: Hanstein, 1907. № 23. P.50 – 51.

21. Грамота французького короля Людовіка IX, яка підтверджує свободу торгівлі в межах його володінь для жителів Монпельє (3 серпня 1253 р.?)

Людовік⁵⁰, Божою милістю король франків, улюбленим консулам своїм та комуні міста Монпельє [засвідчує] вітання й благовоління.

Ми отримали та уважно розглянули ваш лист; і оскільки ми ставимося до вас з доброзичливим почуттям, то знайте, що ми велимо сенешалям⁵¹ нашим у Каркассоні⁵² й Бокері⁵³, щоб вони дозволяли та сприяли вам і людям вашого міста в безпечному проїзді нашою землею і поверненні з неї, так само, як і в спокійному перебуванні в її межах, і щоб ви в змозі були безпере-

⁴⁹ Пункт 1 обумовлює прийом ткачів вовняних виробів, пункт 7 – прийом зовсім сторонніх осіб.

⁵⁰ Людовік IX Святий (1226 – 1270).

⁵¹ Сенешаль – з XIII ст. королівський чиновник, очільник судово-адміністративного округу (сенешальства) на заході та півдні Франції зі значними повноваженнями (судовими, адміністративними, фінансовими).

⁵² Каркассон – нині головне місто в департаменті Од (Франція).

⁵³ Бокер – французьке місто, розташоване на березі р.Рони в департаменті Гар.

шкодно ввозити і приносити у ваше місто з нашої землі їстівні припаси та інші необхідні предмети, і щоб вони [сенешалі] проявляли доброзичливу прихильність у ваших правах як щодо вас особисто, так і щодо [вашого] майна.

Histoire du commerce de Montpellier, antérieurement a l'ouverture du port de Cette rédigée d'après les documents originaux, et accompagnée de pièces justificatives inédites par A. Germain. T.1. Pieces justificatives. Montpellier, 1861. P. 221.

22. Із договору, укладеного між королем Норвегії та графом Фландрії про скасування «берегового права» (8 вересня 1308 р.)

2. Крім того, було додано, що якщо люди або купці Норвезького королівства зазнають корабельної аварії – нехай Бог дасть, щоб цього не сталося – у графстві Фландрія, або навпаки – люди графства Фландрія в межах Норвезького королівства, то нехай їм будуть надані ці, що зазнали аварії, або пошкоджені судна з усім їхнім майном мирно і вільно, самостійно або за допомогою інших, щоб ремонтувати, підбирати й володіти, поки вони самі не вважатимуть усе це покинутим; балії ж, який опиниться в цей час тут чи там, де б і коли б не трапилася корабельна аварія, повинен самовіддано захищати й охороняти корабель від розбишак і грабіжників, як і самих потерпілих, що зазнали корабельної аварії, і їхні розбиті судна, й окремі предмети з їхнього майна, інакше він буде покараний відповідно до вчиненої провини або з недбалості.

Documents relatifs à l'histoire de l'industrie et du commerce en France. II. XIVe et XVe siècle / publ. avec une introd. par M. Gustave Fagniez. Paris: Picard, 1900. №. 11. P. 18.

23. З грамоти імператора Людвіга Баварського про захист франкфуртських ярмарків (27 березня 1337 р., Нюрнберг)

Ми, Людвиг⁵⁴, Божою милістю римський імператор,... відкрито оголошуємо в цій грамоті, що ми надаємо особливі милості знаним людям, бургомістрам, шефенам, раді й бюргерській громаді, нашим та імперії улюбленим підданим та імперському місту Франкфурту⁵⁵ за вірну службу, яку вони виконують для нас та імперії, ні ми, ні наші спадкоємці не повинні дозволяти [проводити] ярмарок ані в Майнці, ані в якомусь іншому місті..., який міг би зашкодити двом ярмаркам і ринкам Франкфурта.

Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt. Herausgegeben von Johann Friedrich Boehmer; bearbeitet von Friedrich Lau. Frankfurt am Main: Baer & Co, 1905. Bd. II. 1314 – 1340. № 606. P. 458 (Codex diplomaticus Moenofrancofurtanus).

СОЮЗИ МІСТ У НІМЕЧЧИНІ

24. Із постанови з'їзду в Майнці (13 липня 1254 р.)

В ім'я святої та нероздільної Трійці. Амінь. Судді та консули й усі містяни Майнца, Кельна, Вормса, Шпейера, Страсбурга, Базеля й інших міст, присягою пов'язані союзом⁵⁶ священного миру, привіт усім вірним у Христі в ім'я Того, Хто є творцем світу й джерелом спасіння.

⁵⁴ Людвиг IV Баварський – король Німеччини (римський король) та імператор Священної Римської імперії (1328 – 1347).

⁵⁵ Франкфурт-на-Майні (або Франкфурт) – місто в центральній Німеччині на березі річки Майн, у землі Гессен.

⁵⁶ Ідеться про Рейнський союз німецьких міст.

1. Оскільки біди в землях [німецьких] і дорожні напасти вже здавна щент розорили багатьох із наших і призвели до бідувань багатьох добрих і статечних людей до такої міри, що ні в чому неповинні люди зазнають утисків без жодних підстав – то личило б задля відвернення подібних страхіть та нападестей подивитись та пошукати, як би нам, відкинувши всілякі відступи від справедливості, повернути до мирного стану хоча б наші території та округи.

2. Ось чому ми справжньою своєю грамотою бажаємо оголосити всім, що ми, за допомогою Господа Нашого Ісуса Христа, творця світу й миролюбця, джерела всякого блага, заради дотримання миру й охорони справедливості одностайно пристали на таке: зобов'язавшись взаємною прсягою, ми поклялися непорушно дотримуватися спільного миру упродовж десяти років від нинішнього свята св.Маргарити цього, 1254, року...

Keutgen F. Urkunden zur Städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin: E.Felber, 1901. № 124. P. 80. (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte; band 1).

25. Із постанов Ганзи (24 червня [1260 – 1264], Вісмар)

Ми хочемо довести до вашого відома про рішення, яке з обдуманого передбачливості ухвалили розсудливі й чесні люди для підтримки всіх купців, що послуговуються й керуються Любецьким правом.

1. По-перше, нехай кожне місто в міру можливості боронить море від піратів та інших злочинців так, щоб торгівці морські могли вільно вести свою торгівлю.

2. Далі, якщо хто-небудь унаслідок провини буде вигнаний одним містом, то нехай він не буде прийнятий у жодному іншому.

5. Далі, якщо хтось за грабунок і розбій буде ошельмований в одному місті, то нехай він буде ошельмований і в усіх інших.

6. Далі, коли який-небудь володар візьме в облогу яке-небудь місто, то жодне інше місто на шкоду першому ні в чому не підтримає того, хто здійснює облогу, якщо тільки останній не є його сеньйором.

7. Далі, якщо в країні буде війна, жодне місто через це не стане тілесно або майново шкодити будь-якому громадянину з цих міст, але щиро його підтримає.

[...]

Це рішення дійсне на один рік, а яким чином після цього ухвалити діяти, про це місто дасть місту знати письмово.

Ухвалено в день Іоанна Хрестителя, у Вісмарі.

Keutgen, F. Urkunden zur Städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin: E.Felber, 1901. № 430. P. 522. (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte; band 1).

26. Із союзного договору 14 міст Швабії (4 липня 1376 р.⁵⁷)

1. Якщо якийсь можновладець, рицар або слуга, або якась громада, або взагалі хто б то не був у чомусь порушуватиме права, привілеї, грамоти та добрі звичаї всіх міст, які уклали цей союз, або якогось одного з них, які були затверджені королями чи імператорами, то яким би шляхом це не було зроблено, чи шляхом оподаткування, застави чи якимось іншим способом, усі міста повинні надати одне одному допомогу, начебто це порушення стосувалося їх усіх. Цим правилом керуються щодо

⁵⁷ До початкового союзу, укладеного в 1376 р., приєдналися такі міста, як Ульм, Констанц, Юберлінген, Равенсбург, Ліндау, Сен-Галлен, Ванген, Бухгорн, Рейтлінген, Ротвейль, Меммінген, Біберах, Існі, Лейткірх. Цей і наступний документ характеризує т.зв.Швабську війну німецьких міст із феодалами. Вона завершилася поразкою міст.

будь-якого супротивника міст. Міста зобов'язуються лише дотримуватися прав Імперії.

2. Якщо імператор, король чи будь-хто інший звернеться з якоюсь вимогою до міст, то жодне місто не має права діяти окремо від інших міст або дбати лише про свої інтереси. Усі міста мають надіслати представників, і відповідь залежатиме від рішення більшості. Якщо якесь місто у зв'язку з цим зазнає нападу, то всі міста нападають на володарів та їхніх слуг, які вчинили напад, щоб відвернути його. Якщо хтось зі слуг цих володарів захоче зберегти нейтралітет, то все ж таки на нього слід напасти. Винятком є лише один випадок, а саме: коли цей слуга складає присягу і дає письмове зобов'язання, що протягом чотирьох років нічого не буде робити проти міста.

3. Якщо рицар чи слуга його надасть притулок комусь чи годуватиме когось, хто завдає шкоди містам або заважає підвезенню до міст продуктів харчування, то на винного слід напасти.

4. Якщо якесь місто зазнає нападу зазначеним вище способом, і якщо той, хто завдасть шкоди місту, знаходиться в такому місці, що потерпіле місто вважає за можливе успішний напад на нього, але, водночас, вважає себе занадто слабким, щоб зробити це самотужки, то воно має право закликати на допомогу тих з довколишніх міст, до яких вважає за потрібне звернутися. Але якщо ворог знаходиться в такому місці, що видається зручнішим, щоб напад на нього здійснило якесь інше місто, то це, останнє, на вимогу постраждалого міста, повинно зробити такий напад і може вимагати й від сусідніх міст, щоб вони надали йому допомогу.

5. Якщо місто зазнає облоги або будь-якого утиску, то воно може вимагати від найближчих трьох міст, щоб вони надали йому негайну допомогу людьми, спорядженням, продовольством та іншими речами. Якщо ця допомога виявиться недостатньою, то інші міста також можуть вимагати допомогу від своїх сусідів. Витрати на це союзні міста несуть спільно. Доходи

покриваються протягом двох місяців і розподіляються між імперськими містами відповідно до суми імперських податків, яку вони сплачують.

6. Якщо інші міста, можновладці, рицарі або слуги побажають приєднатися до союзу, вони можуть звернутися з цією пропозицією до будь-якого міста; це, останнє, скликає, якщо вважатиме за потрібне, інші міста для вирішення питання прийому нового члена.

7. Якщо якесь місто зазнає нападу через цей союз, то інші міста повинні допомогти йому, допоки конфлікт не буде вичерпано, навіть якщо б термін укладеного тепер союзу вже встиг скінчитися.

8. Ці статті можуть бути розширені за постановою більшості міст, зменшення ж зобов'язань може настати лише за умови одностайного рішення міст.

10. Ульм та Констанц надсилають на загальні зібрання по двох представників від міської ради, решта міст – по одному представникові від неї.

13. Цей союз укладений строком на 3 роки до дня св. Юрія. Він може бути розірваний раніше в тому разі, якщо утворюється союз земського миру⁵⁸, за який висловиться принаймні 2/3 міст, що уклали його.

Vischer W. Geschichte des schwäbischen Städtebundes der Jahre 1376 – 1389. Göttingen: Dieterich, 1861. P. 22 – 24.

27. Із договору між Союзом швабських міст і Союзом рейнських міст (17 червня 1381 р.)

1. Якщо рейнські міста будуть потребувати допомоги швабських міст, то вони дають знати про це в Есслінген, у раду⁵⁹. Піс-

⁵⁸ У союзах земського миру брали участь як міста, так і князі.

⁵⁹ Постійний орган союзу, який складався із делегатів від окремих міст.

ля цього у двотижневий термін на допомогу рейнським містам буде відправлено 200 військових найманців, але ці міста повинні подбати про те, щоб їх власні солдати прибули на місце призначення за 3 дні до цього; допоміжний загін залишається в них до закінчення війни.

2. Якщо рейнські міста захочуть отримати більшу допомогу, то з цією вимогою вони також мають звернутися до Есслінгена й повинні визначити для наради певний день у місті, яке має зручне розташування, щоб можна було вирішити, як чинити в майбутньому.

3. Тому, хто звернувся з проханням про допомогу, належить право розпоряджатися допоміжним загonom на свій розсуд і, з огляду на обставини, відправляти його на допомогу одному місту або декільком. Міста, які отримали на підмогу допоміжний загін, призначають його командувача, якому члени загону повинні в усьому коритися.

4. Якщо обидві сторони (тобто швабські та рейнські міста) звертаються один до одного з проханням про допомогу, то перевага надається першому, хто звернувся з таким проханням.

5. Та сторона, яка звернулася із закликом про допомогу, зберігає здобич та завоювання.

6. Кожна сторона має право переслідувати своїх ворогів у містах іншої сторони. Кожна сторона має право користуватися бургамі та містами іншої сторони.

7. Якщо одна зі сторін, які уклали цей договір, вступає у війну, перебуває при цьому на службі в будь-якого можновладця або в будь-кого іншого, хто не є членом союзу, то інша сторона не зобов'язана надавати їй допомогу, але може зробити це добровільно. Але навіть у цьому випадку дотримується правило, що не потрібно служити тому, хто діє проти союзу.

8. Одна зі сторін не має права укласти мир без відома та згоди іншої сторони щодо жодного з питань, пов'язаних із цим союзом. Забороняється прийняти будь-кого знову до членів союзу, не по-

годивши цього з обома сторонами. Якщо до закінчення терміну цього договору виникне війна, спричинена постановами самого договору, то обидві сторони зобов'язані надавати одна одній допомогу ще через рік після закінчення терміну дії договору.

[...]

Vischer W. Geschichte des schwäbischen Städtebundes der Jahre 1376–1389. Göttingen: Dietrich, 1861. P. 38 – 39.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ «Видавництво "Наші книги"», 2011. С.103 – 139.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 412 – 439, 451 – 464, 469 – 476. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 453 – 560. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
4. Історія середніх віків: тематична хрестоматія / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського; уклад. Ю. А. Добролюбська. Одеса: [ПНПУ], 2014. С. 10 – 57. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/istoria_serednih_vikiv--tematichna_hrestomatia-1.pdf
5. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.6–26, 35–54, 47–54.
6. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 95 – 133. Режим доступу: [https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки.pdf](https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америки.pdf)
7. Практикум з історії середніх віків / укладач В.П. Кривонос. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 77 – 104.

II. Монографії, статті, посібники

8. Вітоло Дж. Демографічне зростання і міста. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.125 – 128.

9. Заяць Д. Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 144 – 153. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Tpdu_2008_4_23.pdf
10. Карліна О. Три суспільні стани і проблема міста в середні віки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2011. Вип. 106. С. 29 – 32. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ist_2011_106_11.pdf
11. Ковальова С.Г. Ремісничий цех за середньовічним міським правом. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2 (36). С.112 – 118. Режим доступу: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/357/338>
12. Ковальова С. Г. Ремісничий цех європейського середньовічного міста XII – XV ст.: виробничо-соціальна стратифікація та відносини між стра- тами. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 35 – 40. Ре- жим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/51-Article%20Text-97-1-10-20191123-1.pdf>
13. Ковальова С.Г. Формування страти цехових майстрів у середньовічних європейських містах XII – XV ст. (на матеріалах цехових статутів). *На- уковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юри- спруденція*. 2019. № 40. С. 8 – 11. Режим доступу: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/4.pdf>
14. Ковальова С. Г.Цехова організація за міським правом XII – XV ст. крізь призму середньовічної правосвідомості. *Актуальні проблеми вітчиз- няної юриспруденції*. № 2. 2019. С.12 – 15. Режим доступу: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/5.pdf
15. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. К.: Либідь, 2004. С.210 – 229.
16. Ліхтей І. Виникнення і розвиток міст. *Історія середніх віків*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. спец. «Історія». Т.2. / Ліхтей І.М., Надтока Г.М., Король В.Ю.; за заг. ред. Г.М.Надтоки. К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінчен- ка, 2018. С.125 – 139.
17. Налівайко А. Урбаністичні студії Леоніда Беркута. *Вчені записки Тав- рійського національного університету імені В. І. Вернадського: Серія Історичні науки*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. Т. 32 (71), № 1. С.120 – 127. Режим доступу: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/22.pdf
18. Охріменко О. Часові структури у ментальності англійського бюр- герства XI-XIII ст. *Вісник Київського національного університету іме- ні Тараса Шевченка. Історія*. 2013. Вип. 5. С. 48 – 51. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ist_2013_5_15.pdf

19. Охріменко О. Міста в суспільно-політичному житті Англії XI–XIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 42. С.226 – 229. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Okhrimenko_Oleksandr/Mista_u_suspolno-politychnomu_zhytti_Anghlii_KhI-KhIII_st/
20. Охріменко О. С. Матеріали та техніка в міському повсякденні Англії XI–XIII ст. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки*. 2015. Т. 23. Вип. 23. С. 140 – 146. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/vduifnt_2015_23_23_19.pdf
21. Охріменко О. Повсякденне життя міст Англії XI – XIII ст. Київ: ПенМен, 2019. 192 с.
22. Руднічук А. Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV – XV ст. та їхні наслідки. *Записки Львівського медієвістичного клубу* / гол. ред. Ю. Овсінський. Львів, 2018. Вип. 3. С. 30 – 38. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/pdf.pdf>
23. Руднічук А. А. Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV – XV ст. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 208–213. Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2018_138\(1\)_43.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2018_138(1)_43.pdf)
24. Руднічук А. Становище єврейського та слов'янського населення у німецькому місті у XIV – XV ст. *Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. К., 2018. С.172 – 175.
25. Руднічук А. А. Особливості соціального складу населення міст Німеччини в XIV – XV ст. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(1). С. 133 – 139. Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2019_145\(1\)_29.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2019_145(1)_29.pdf)
26. Руднічук А. Господарське життя південнімецького міста у XIV–XV ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Том 2. С. 202 – 207. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/210-Article%20Text-334-1-10-20200121-2.pdf>
27. Руднічук А. Дитина і дитинство у німецькому місті XIV–XV ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. Т. 38: До 70-річчя від дня народження професора Миколи Петрова. С.101 – 115. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1uUbdlosu-TwyC-6hJtuIPcZCC_eu-7LO/view
28. Стародубець Г. Система податків та зборів німецьких міст періоду Високого Середньовіччя. *XV міжнародна наукова конференція «Історія торгівлі, податків та мита»*: Тези доповідей. Дніпро, 21 – 22 жовтня 2021 р. С.16 – 18. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/33436/>
29. Цесарський Ф. Розвиток юридичної доктрини Середньовіччя стосовно угод із найму праці ремісників (на прикладі Франції). *Підприємни-*

цтво, господарство і право. 2016. № 12. С. 216 – 221. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Pgip_2016_12_41.pdf

30. Шинкарчук А. Середньовічні німецькі торгівельні гільдії. НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ: матеріали XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020 р.) / за ред. О. І. Безлюдного. Умань: Візаві, 2020. С.283 – 286. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/100.pdf.

Ринок у місті Констанці.
Малюнок з хроніки Ульріха фон Ріхенталя (XV ст.)

Ярмарок у середньовічному місті
(Vondruška Vlastimil. *Život ve staletích: Lexikon historie. 13. století. Praha, 2010. S.89*)

Навчальне видання

ЛІХТЕЙ Ігор Михайлович

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

Матеріали до лекції та практичних занять

*Навчальний посібник
з нормативної дисципліни «Історія та культура
західноєвропейського Середньовіччя»*

Дизайн обкладинки – Васирина Куклишин
Комп'ютерне верстання – Андріяна Дербак

Підписано до друку 14.11.2024. Формат 60х84/16. Папір офсет.
Друк цифровий. Гарнітура CharterITC. Ум. друк. арк. 4,6.
Наклад 65 прим. Замов. № 224К.

Виготовлено та видруковано у ТОВ «РІК-У»:
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 р.

- Ліхтей І.М.**
- Л 65** Середньовічне місто. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта. Історія, освітньої програми: Історія та громадянська освіта. Ужгород: РІК-У, 2024. 80 с.
ISBN 978-617-8390-44-0

УДК 94"04/14"(075.8)